

**אל תדבר רוע, אל תראה רוע, אל תשמע רוע (קונפוציוס) -
עבדות בישראל של האלף השלישי**



**מוגש לד"ר שי לביא, במסגרת עבודה סמנריונית בתואר שני במשפט ציבורי, אוניברסיטת תל-אביב
ואוניברסיטת נורת'ווסטרן בשיקאגו.**

מגישה: עדי וילינגר.

"Of course, many people think there is no such thing as slavery anymore, and I was one of those people just a few years ago."

Kevin Bales.

לסנדהיה, הראשונה שפתחה בפני את הדלת לעולם העבדות ולאישיותה מעוררת ההשראה.

תוכן עניינים

4-5.....	מבוא
6-8.....	עבדות מודרנית
9-11.....	סחר בנשים בישראל – תחילת הדרך
12-13.....	הרקע לחקיקת חוק איסור סחר בבני אדם
14-16.....	חוק איסור סחר בבני אדם
.....	עבדות בישראל מאז חקיקת החוק
17.....	מבוא
17-19.....	עבדות מחוץ לישראל
19-20.....	סממנים לאיתור מקרי עבדות בישראל
21-24.....	מיהם הנפגעים מיהם הפוגעים
25-29.....	מדיניות אי אכיפה?
30-31.....	לסיכום – דרוש שינוי תפיסתי
32-36.....	ביבליוגרפיה

בשלוש שנים האחרונות עבדתי ב"מוקד סיוע לעובדים זרים", בתחילה כרכזת השטח של תחום הסחר בנשים ובהמשך כרכזת תחום סחר בבני אדם. השינוי בכותרת התפקיד נעשה במקביל לשינוי בשטח. הסחר בנשים למטרות זנות ממדינות חבר העמים לשעבר, שהיה מרכז הפעילות הלך והצטמצם ותופעות אחרות החלו מעסיקות את ימי ולילותי. בשלהי שנת 2006, עת הגעתי לארגון, המאבק בתופעת הסחר למטרות זנות היה כבר בשלבים מכריעים – הישגים הושגו, הרשויות והארגונים ישבו סביב שולחן עגול במגוון נושאים והתלבטו על דרכי טיפול, בתי המשפט ידעו לומר, כי מדובר בתופעה מתועבת שיש להילחם בכל חוליות השרשרת המרכיבות אותה (אם כי לא תמיד הענישו בהתאם), נשים הועברו למקלט מיוחד ישירות עם מעצרן. כמובן, נותרו נושאים בעייתיים, בהם פרסום שירותי מין ללא מפרע על אף האיסור בחוק, יחס הרשויות לנשים שנסחרו לפני שנים ולא קיבלו שיקום, אי התיחסות לתפקידים של צרכני שירותי מין (לקוחות), ועוד. אך בסופו של דבר, המאבק הוכתר כהצלחה ובמפגש שערכתי בשנת 2007 עם שוטרים ואנשי משרד הפנים במולדובה, אוזבקיסטן, רוסיה ואוקראינה אמרו כולם פה אחד שישראל אינה נמצאת עוד במדינות היעד המרכזיות לסחר בנשים למטרות זנות והפניות שקיבלנו מנשים אלו הלכו והתמעטו.

במקביל, עבר חוק חדש, באוקטובר 2006, חוק שנתן קול למה שזעקו הארגונים כבר שנים קודם לכן – הסחר בישראל (ובעולם) אינו מתמצה בזנות, אלא ישנה עבדות אחרת, לצרכי עבודה, שהיא אולי פחות "סקסית" ופחות מעניינת, שכן אין בו נשים צעירות וגברים אלימים אלא גברים ונשים, "עובדים זרים", שהגיעו לישראל לעבוד, רובם בהזמנת המדינה, ומנוצלים ומוחזקים בתנאים לא אנושיים, לעתים נכפים לעבוד תוך איומים. החוק החדש הגדיר לראשונה את עבירת העבדות, שינה את עבירת עבודות הכפיה, הוסיף עבירת סחר למטרות שונות שאינן זנות, קבע הקמת קרן ייעודית, קבע חובת הנמקה לשופט במידה שלא נפסקים פיצויים ועוד. לאחר חקיקת החוק ישבו על המדוכה עשרות ועדות בין משרדיות שכל אחת עסקה בתת נושא, תוכנית לאומית אושרה על ידי הממשלה, וועדת הכנסת למאבק בסחר בנשים לקחה על עצמה להמשיך ולטפל גם בנושא זה.

לכאורה, עבודה ענפה ומקיפה. בפועל, עד נובמבר 2008 לא הוגש ולו כתב אישום אחד בגין העבירות החדשות ומאז אותו כתב אישום שהוגש בגין עבודות כפיה, לא הוגש כתב אישום נוסף. שלוש שנים ודממה. האם נחקק חוק למצב שאינו קיים? כנראה שלא. השאלה מדוע עבירות הסחר לא נאכפות הדירה שינה מעיני. גם המאבק בסחר לזנות היה מפרך; נשים החלו להיסחר לישראל בראשית שנות ה-90 והחוק האוסר על סחר למטרות זנות נחקק רק בשנת 2000; בין החלטת הממשלה על הקמת מקלט להקמתו הממשית עברו שלוש שנים; האכיפה המסיבית של פשיטות על בתי בושת והוצאת הנשים משם החלה רק בשנת 2004; העברת נשים למקלט בלי לעצור אותן ולהעביר אותן לכלא החלה רק בשנת 2007. עם זאת, הייתה תקווה שכל הנלמד מאותה תקופה ייושם כעת ולא כך קרה.

ואכן, השוני בין התופעות, על אף שהן חולקות כותרת משותפת בחוק העונשין, קיים וגורם לקושי באכיפת החוק. המסגרת בה מתקיימת העבירה היא נורמטיבית; הנפגעים חוששים להתלונן פן יגורשו חזרה למדינותיהם בלא כלום; פערי השפה והתרבות מקשים על הבנת הסיפור ועל הזדהות הרשויות עם הנפגע; תחושה רווחת שמדובר במי שבאו לגזול את פרנסת מובטלינו ועל כן הם מלכתחילה בעמדת "אשמים"; הפוגע הינו נורמטיבי ומעורר הזדהות. בנוסף, יש

שיאמרו שלשון החוק עמומה ורחבה מידי, מה שגורם לחוסר בהירות ולמחלוקות. בעבודה זו אבקש להציג את האמור לעיל בהרחבה, תוך מתן רקע על עבדות מודרנית וציון המצב בישראל, ולהתמקד בקושי הראשון והאחרון – נורמטיביות המסגרת ונורמטיביות העבריינים. טענתי היא שעל מנת שהמאבק האכיפתי בעבדות וסחר של מהגרי עבודה יתחיל, שינוי תודעתי צריך להתרחש, הן באשר למיהות העבריינים והן באשר להיותם של מהגרי העבודה כאלה שיש להגן עליהם. כל עוד לא תשתנה התפיסה, ישאר החוק המפואר אות מתה.

ושתי הערות אחרונות לסיום - רוב החומר הכתוב בארץ ובעולם בנושא סחר בבני אדם מתרכז בסחר למטרות זנות. בעמודים הבאים הנושא יוזכר רבות, אך כרקע וכעזר בלבד. המידע הקיים כיום בישראל בנושא עבדות וסחר למטרות עבדות ועבודות כפיה מצוי בעיקר בידי ארגוני זכויות אדם הפועלים בתחום והרבה מהמידע שיובא בהמשך לקוח ממקורות אלה. כאשר טיפלתי אני במקרה מסויים, במסגרת תפקידי, ציינתי זאת.

עבדות מודרנית

מהי עבדות מודרנית? במה היא שונה מהעבדות הקדומה ומהעבדות בארה"ב, כפי שהכרנו אותה? בפרק הקרוב תוסבר התופעה על מנת שנוכל להבין את ההקשר בו היא מתקיימת בישראל.

העבדות אמנם התקיימה עוד מימי מצרים ורומי העתיקה, אך העבדות הישנה (או, כפי שהיא נקראת לעיתים "השחורה") אליה מתייחסים החוקרים הבוחנים את העבדות המודרנית ואליה נתייחס כאן, היא העבדות בארצות הברית במאה שעברה, שהייתה חוקית.

אחד החוקרים המשמעותיים של תופעת העבדות החדשה הוא קווין ביילס. בספרו המכונה "אנשים לשימוש רב פעמי"¹, בפרק הראשון², ביילס מסביר מהי עבדות מודרנית ומה ההבדל בינה לבין העבדות הישנה, ה"שחורה". לדבריו, העבדות המוכרת של עבדים אפריקאים המחוברים לשלשלאות, עובדים בשדות כותנה ושרים שירים על חופש אינה קיימת עוד ולא אותה יש לחפש. חוסר ההבנה לכך שיש לחפש דמות עבד שונה מזו, נוכח גם בחיינו בישראל של 2009 וגורם לקושי בהבנת העבדות בעידן המודרני³.

מאז 1945 שילשה עצמה אוכלוסיית העולם, כשהעלייה הגדולה ביותר נרשמת בארצות בהן נפוצה היום העבדות - ארצות דרום-מזרח אסיה, דרום אמריקה, בתת היבשת ההודית, אפריקה וארצות ערב (בחלק מהארצות הללו יותר ממחצית האוכלוסייה הינה ילדים מתחת לגיל 15). בארצות שהיו עניות מלכתחילה, המספר העצום של התושבים הגביר את החסר, שכן היצע המקורות לא גדל וכך גם מקורות העבודה. במקומות בהם הייתה העבדות מקובלת, ולעיתים גם חלק מהמורשת התרבותית - היסטורית, גידול האוכלוסין המסיבי הגדיל בצורה ניכרת את מספר העבדים והוזיל את מחירם⁴.

בין השנים 1960-2000 מספר המהגרים ברחבי העולם יותר מהכפיל את עצמו: מ-76 מיליון ל-175 מיליון. כשהמעברים הם בין מדינות מתפתחות לבין עצמן, ממדינות מתפתחות למפותחות, כשמדינות הופכות למדינות מוצא ויעד להגירה, כאחד⁵. סחר בבני אדם מקושר לרוב למעבר של אנשים בין גבולות, על מנת לשפר את חייהם ולמצוא הזדמנויות כלכליות – כך, מאות אלפים עוברים מידי שנה בין מדינות⁶.

במקביל, חלו שינויים חברתיים וכלכליים מהירים במדינות המתפתחות. העידן המודרני הביא להתעשרות של השכבות הגבוהות והעמקת העוני אצל שאר שכבות האוכלוסייה. כך, יחד עם

¹ Kevin Bales, **Disposable People**, University Press of California (1999).

² "The new slavery", עמ' 1-33.

³ ראה למשל דברי עו"ד דליה אברמוף, ממונה על תחום הסחר בבני אדם בפרקליטות תל אביב, בפרוטוקול ועדת המשנה למאבק בסחר בנשים, מיום 15.7.2009 (פורסם באתר הכנסת) "המחוקק ראה בדברי ההסבר שלו ובשעת החקיקה לנגד עיניו מה זה עבדות ומה זה עבודת כפייה. ייתכן שכך הדברים. אבל כאשר המשטרה מגיעה לחקירה לשטח הדברים הם לא בהכרח אותה דמות של עבד שחור שאותה אנחנו מכירים מהמיתולוגיה הספרותית שלנו, תרבותית, מארצות הברית של המאה ה-19."

⁴ ראה הע"ש 1, עמ' 12.

⁵ Kinsey Alden Dinan "Globalization and national sovereignty: From migration to trafficking", at **Trafficking in humans: Social, cultural and political dimensions**, Cameron and Newman (eds), United Nations University Press, 2007, ISBN, 60.

⁶ שם, עמ' 58; הע"ש 1, בעמ' 60.

מלחמות אזרחים, ביזה של מקורות המחיה על ידי שליטים מקומיים, זלזול באורחות החיים המסורתיים, פירוק הסולדריות המשפחתית והחברתית ודלדול במשאבים, הובלו התושבים למצב בו המשפחה אינה מסוגלת עוד לפרנס את עצמה. כך שבשעה שהעשירים במדינות המתפתחות נעשו עשירים יותר, האפשרויות לעניים נסגרו בזו אחר זו ומיליוני עובדי אדמה, חקלאים ואיכרים, פשטו את הרגל ונטשו את מקום מגוריהם ועבודתם.⁷ תגובת חלק מהמדינות למצב הייתה להפוך את אזרחיהן לעבדים ואחרות העלימו מכך עין, מסונוורות מהרווח הכלכלי.⁸ ביילס מציין שעבדות אינה זוועה השייכת לזמן עבר, או רק למדינות מתפתחות, אלא תופעה המתקיימת ברחבי העולם, כולל במדינות מפותחות,⁹ כעסק כלכלי משגשג, כשמספר העבדים נמצא בעלייה מתמדת, או לדבריו:

"There are more slaves alive today than all the people stolen from Africa in the time of the transatlantic slave trade. Put another way, today's slave population is greater than the population of Canada, and six times greater than the population of Israel."¹⁰

בצינו את ההבדלים בין העבדות הישנה לעבדות המודרנית, מציין ביילס הבדל מרכזי והוא שבניגוד לעבר, אז עצם היותך אפריקאי "שחור", הפך אותך אינהרנטית לנחות, פוטנציאל העבדות של האדם בעידן המודרני אינו קשור עוד לצבעו, לגזעו, או לדתו, אלא מתמקד בחולשה שלך, בתמימות וברמת המחסור. השאלה הנשאלת לדבריו, היא האם האנשים הללו פגיעים מספיק על מנת שנהפכו לעבדים.¹¹ פער נוסף שמדגיש ביילס בין העבדות הישנה למודרנית היא עד כמה זול להחזיק היום עבד בניגוד לעבר. לדבריו, בשנת 1850 מחירו הממוצע של עבד עובד אדמה, נע בין 1,000 ל-1,800 דולר, כלומר פי שלושה עד שישה משכרו השנתי הממוצע של עובד אמריקאי באותה עת.¹² עלות עבד היום מושווית על ידי ביילס לקניית מחשב זול או אופניים ישנים שאין טעם לתקנם כאשר הם מתקלקלים – זרוק וקנה חדש.¹³ כך שלמרבה האבסורד מצב העבדים האפריקאים באמריקה היה במידה מסויימת טוב יותר מאשר מצבם של העבדים היום, שכן למחזיקם היה אינטרס לשמרם בריאים וחיוניים, לזווג ביניהם ולשמור על רווחתם, מה שאין כן היום. כיום, עבד הוא כה זול עד שניתן להשתמש בו עד ש"יתקלקל" ואז להחליפו בקלות בעבד חדש, אין סיבה להגן עליהם מפני מחלות או פציעות וזול יותר להניח להם למות או לגרשם.¹⁴ הבדל נוסף משמעותי שביילס מבחין בו, הוא ההבדל בין "בעלות" ל"שליטה". אם בעבר היה מדובר בבעלות על אנשים, במובן המסורתי של המילה (אני רכשתי אותך כחוק, אתה שייך לי

⁷ העי"ש 1, עמ' 13.

⁸ העי"ש 1, עמ' 14.

⁹ העי"ש 1, עמ' 3, מציין את צרפת וארה"ב כדוגמאות.

¹⁰ העי"ש 1, עמ' 9.

¹¹ העי"ש 1, עמ' 11.

¹² העי"ש 1, עמ' 16.

¹³ העי"ש 1, עמ' 14.

¹⁴ העי"ש 1, עמ' 15.

וכך גם צאצאיו), כיום מדובר בשליטה על חיי אחר, לצורך ניצול כלכלי¹⁵ והדבר בא לידי ביטוי גם בחוק הישראלי משנת 2006, כפי שנראה בהמשך.

ביילס מקונן על כך שהשגת מידע אמין ואפקטיבי על נושא העבדות בזמן אמת הינה מלאכה קשה ביותר. לדבריו, גם כאשר מראים לאנשי הרשויות צילומים ותצלומים בשבועה, הם מכחישים את קיום העובדות. לעומתם, ארגוני זכויות אדם מנסים לחשוף את המציאות ולסתור את הכחשות הממשלה¹⁶. בהמשך, נראה שהמצב בישראל אינו שונה כהוא זה מהמתואר לעיל¹⁷. תיזה מעניינת של החוקר קינסי אלדן דינאן גורסת, כי גלובליזציה אמנם נותנת הסבר להגירה, אבל קשיחות המדיניות לגבי מעברי גבול היא זו שתסביר את קרות הסחר¹⁸. התיזה הזו מעניינת במיוחד בישראל, בה אין מדיניות הגירה מוצהרת לאלו שאינם יהודים, אך יש מדיניות בפועל; מדיניות קשה, שרירותית לא פעם, אשר אינה מאפשרת, כבמדינות אחרות, אופק להתאזרחות או תושבות קבע, או אפילו קיום חיי משפחה, גם למי שחי כאן שנים ארוכות, גם אם ברישיון כדין¹⁹. נושא זה יעלה במהלך העבודה פעמים נוספות, כרקע לקרות הסחר בישראל ולהתעלמות הרשויות ממנו.

בישראל העבדות המודרנית גילתה את פניה המכוערות לראשונה בתחילת שנות ה-90 בדמות סחר למטרות זנות. בשנים האחרונות אנחנו עדים לצמצום התופעה והזרקור עבר לגילויי החזקה בתנאי עבדות ועבודות כפיה במהגרי עבודה וסחר למטרות זנות בנשים ישראליות. בפרק הבא יובא תיאור של הסחר בישראל, כפי שחזינו בו לראשונה מאז תחילת שנות ה-90 – סחר בנשים זרות למטרות זנות.

סחר בנשים בישראל – תחילת הדרך

¹⁵ הע"ש 1, עמ' 5, הבחנה בין slaveholder ל slaveowner.

¹⁶ הע"ש 1, עמ' 8.

¹⁷ ראה התבטאות שר הפנים לשעבר מאיר שיטרית בדיון בוועדת המשנה למאבק בסחר בנשים, בתגובה לדברי נציגת ארגון זכויות אדם על נהלי משרד הפנים בנוגע לנשים נסחרות, פרוטוקול מיום 26.12.2007, עמ' 14: "עם כל הכבוד, אל תתני לנו ציונים לפני שאני אתחיל לתת לך ציונים. אני לא רוצה לספר מה אתם עושים בחוץ לארץ, שלא תטיף לנו מוסר, הם מוציאים דיבה... הם תוקפים את המדינה כל הזמן, שיפסיקו עם הדבר הזה, שיפסיקו עם הוצאת דיבת הארץ, שיפסיקו עם זה." (פורסם באתר הכנסת).

¹⁸ הע"ש 5, עמ' 59.

¹⁹ על כך ועוד, ניתן לקרוא בהמיניסטריון, הפרת זכויות אדם בידי מנהל האוכלוסין, דו"ח האגודה לזכויות האזרח, 2004, עמ' 8-11; הוועדה המייעצת לבחינת מדיניות הגירה למדינת ישראל, דו"ח ועדת רובינשטיין (דו"ח ביניים) מיום 7.2.2006, המלצות הוועדה מעולם לא יושמו; התמודדות עם הגירה גלובלית: מתווה למדיניות הגירה לישראל, נייר עמדה של מרכז מציל"ה למחשבה ציונית, יהודית, ליברלית והומניסטית, 2009, עמ' 25.

על סחר בישראל למטרות זנות נכתבו תילי תילים של מילים; ספרים יצאו לאור, דו"חות פורסמו, עבודות נכתבו, ונעשתה מלאכת הסברה ענפה. בשל כך, אסקור את התחום בקליפת אגוז. הסחר בנשים זרות לישראל למטרות זנות החל בתחילת שנות ה-90. נפילת ברית המועצות הובילה לקריסת מערכת הרווחה, לסגירת מפעלים, למודרניזציה בענפים מסורתיים ועוד. כל אלו הובילו לעוני בלתי נסבל ולחיפוש מקורות פרנסה מחוץ למדינות המתפוררות.²⁰ בתקופה זו של תחילת הסחר גוייסו אלפי נשים²¹ ממדינות חבר העמים (בעיקר מרוסיה ואוקראינה ובהמשך ממולדובה, בילרוס ואוזבקיסטן) לעבודה מחוץ למדינה תוך שימוש בתרמית. בהמשך, הועבר המסר שהעיסוק יהיה בזנות או במופעי חשפנות, אך התנאים יופו וניתנה תחושה של עבודת חלומות קלה שכסף רב בצידה. הנשים גוייסו בעיקר דרך מודעות דרושים בעתונים וסוכני גיוס של הסוחרים.²² הנשים הגיעו לישראל תחילה דרך נתב"ג או דרך נמלי הים, באמצעות אשרות תייר, נישואין פיקטיביים ומסמכים מזויפים של יהודים²³, אך לאחר שמשרד הפנים שם לב למתרחש הוגברה האכיפה בנמלי התעופה והים וסוחרי הנשים החלו מעבירים את הנשים דרך גבול מצריים²⁴, אז נוסף גם סבל ההליכה במדבר, צמא, אינוס על ידי בדואים, טלטול ברכבים כשהן מונחות כמשא בתחתית הרכב, מכוסות שלא תתגלנה, חטיפות ואלימות²⁵. בישראל נמכרו הנשים ישירות לסרסור שהזמין את ה"משלוח", או שהתקיימה מכירה פומבית משפילה בה הסתובבה האישה עירומה ונמכרה במחיר הגבוה ביותר שהוצע²⁶. את עלות מחירתה נאלצה האישה להחזיר ב"עבודה" בחינם חודשים ארוכים, לפי ראות עיניו של הסוחר²⁷. התנאים בבתי הזונות היו מחפירים: אלימות, עונשים וכליאה²⁸ ננקטו כדי לשמור על המשמעת, אונסים חוזרים ונשנים של לקוחות ושל סרסורים (כ-30 לקוחות ביום, גם בימי מחזור ומחלה)²⁹, לילות ללא שינה, מחסור במזון ושתיה, ומניעת טיפול רפואי³⁰.

כל האמור לעיל התרחש באין מפרע³¹, כשסרסורים וסוחרי נשים רבים שימשו כמקורות מודיעיניים³² עבור המשטרה לעבירות סמים שנתפסו כתמורות בהרבה. שחיתויות משטרתיות

²⁰ אישה עוברת לסוחר - סחר בנשים בישראל, 2003 דו"ח מוקד סיוע לעובדים זרים, אישה לאישה מרכז פמיניסטי חיפה, מרכז אדוה, עמודים 5, 7, 19.

²¹ ההערכות המספריות נעו באותן שנים בין 1,000 ל-6,000 נשים זרות בזנות בישראל. ראה: הע"ש 20 עמ' 19; פרוטוקול ישיבת ועדת המשנה למאבק בסחר בנשים, מיום 14.11.2006, בנושא התמודדות משטרת ישראל עם תופעת הסחר בנשים בשנת 2006 (פורסם באתר הכנסת), בה מדווח רפ"ק כספי ממשטרת ישראל על ירידה מ-3,000 נשים בשנת 2001 לכמה מאות בשנת 2006.

²² הברחת נשים לישראל וזנות בכפיה, דו"ח שדולת הנשים בישראל, נובמבר 1997 (להלן - "דו"ח שדולת הנשים"), עמ' 10; אילנה המרמן במחוזות זרים, הוצאת עם עובד, 2004 (להלן - "במחוזות זרים"), עמ' 81; הע"ש 20, עמ' 22;

²³ דו"ח שדולת הנשים לעיל, עמ' 7-8.

²⁴ שם, עמ' 9; הע"ש 20, עמ' 23.

²⁵ הע"ש 20, עמ' 23-24, במחוזות זרים, עמ' 84.

²⁶ הע"ש 20, עמ' 25, במחוזות זרים, עמ' 85-86.

²⁷ דו"ח שדולת הנשים, עמ' 13, הע"ש 20, עמ' 26.

²⁸ הע"ש 20, עמ' 27-30.

²⁹ הע"ש 20, עמ' 33.

³⁰ דו"ח שדולת הנשים, עמ' 12; הע"ש 20, עמ' 27.

³¹ נשים מתארות שוטרים שנכנסים לבית הזונות מבקשים לראות תעודות והולכים. הע"ש 20, עמ' 40.

³² דו"ח שדולת הנשים, עמ' 12, ראיון עם פרופ' מנחם עמיר. הע"ש 20, עמ' 40.

שמנעו אכיפה התגלו³³ ושוטרים אף לקחו חלק פעיל בשימור התופעה, כלקוחות³⁴. הנחיות הפרקליטות³⁵ עד שנת 2002 קבעו שכל עוד אין עירוב של קטינים, כפיה, סחר בסמים, או מטרד לציבור, אין צורך לאכוף את עבירות הסרסרות, כך שאיש לא התעניין בגורלן של אותן נשים. רוב הסוחרים היו מאותו מוצא של הנשים, רק בסטטוס של "עולים חדשים" בשל יהדותם ועבדו עם אנשי קשר במדינות המוצא, בשפתם. הפשיעה הייתה בחלקה מאורגנת³⁶ ובהמשך ככל הנראה "אינדיבידואלית"³⁷.

בשנת 2000 נחקק בארה"ב החוק להגנה על קורבנות סחר ואלימות³⁸ שתוקן בשנת 2003.³⁹ בחוק נקבע, כי מזכיר המדינה יגיש לקונגרס כל שנה דו"ח על יחס מדינות העולם למיגור תופעת הסחר בבני אדם. המדינות מדורגות בשלוש דרגות (Tiers), כשבדירוג הראשון נמצאות מדינות שעומדות בסטנדרטים מינימליים למיגור התופעה, בדירוג השני נמצאות מדינות שעושות מאמצים, אך עדיין אינן עומדות בסטנדרט מינימלי ובדירוג השלישי נמצאות מדינות שאינן עושות מאמץ כלל. מדינות בדירוג השלישי עמדו בפני סנקציה כלכלית והיא הפסקת הסיוע האמריקאי פרט לסיוע הומניטארי. בשנת 2003 נוסף דרג ביניים, בין הדרגה השנייה לשלישית (Tier 2 watch list). בדו"ח הראשון שפורסם בשנת 2000 ישראל דורגה בדרגה השלישית והמביכה, ביחד עם מדינות כמו ברייטן, קונגו, קזחסטאן ופקיסטן והייתה חשופה, פרט למבוכה, לסנקציות כלכליות⁴⁰, דבר אשר דרבן אותה לעשייה. ועדת חקירה פרלמנטארית, בראשות ח"כ לשעבר זהבה גלאון, מונתה לחקור את הנושא וכך, בחודש יולי 2000 תוקן חוק העונשין, התשל"ז-1977⁴¹, והוסף סעיף 203א האוסר לראשונה בחוק הישראלי על סחר בבני אדם, אך רק למטרות זנות וכן איסור על גרימה לעזיבת המדינה לשם עיסוק בזנות⁴². הסעיף החדש נחקק בבהילות, ללא

³³ דו"ח שדולת הנשים, עמ' 21; הע"ש 20, עמ' 43; במחוזות זרים, עמ' 106.

³⁴ **משוואה עם נעלם – לקוחות של נשים הנסחרות בתעשיית המין בישראל**, דו"ח מוקד סיוע לעובדים זרים והקליניקה למאבק בסחר בנשים באוניברסיטה העברית, אפריל 2005, עמודים 14, 19; הע"ש 20, עמ' 42.

³⁵ הנחיות פרקליט המדינה 2.2 מיום 2.1.1994.

³⁶ דו"ח שדולת הנשים, עמ' 16; הע"ש 20, עמ' 12; מסמך רקע בנושא: דוח מחלקת המדינה האמריקנית בנושא סחר בבני-אדם לשנת 2004, מיום 8.12.2005, הוגש לוועדה המיוחדת לנושא בעיית העובדים הזרים מטעם מרכז המחקר והמידע של הכנסת, עמ' 4 (פורסם באתר הכנסת).

³⁷ **עוד משלוח מטשקנט - קוים לדמותו של סוחר הנשים הישראלי**, דו"ח מוקד סיוע לעובדים זרים, דצמבר 2007, עמ' 22; הע"ש 20, עמ' 33-34.

³⁸ Trafficking and Violence Protection Act of 2000 (TVPA).

³⁹ Trafficking Victims Protection Reauthorization Act of 2003 (TVPRA).

⁴⁰ לדו"ח המלא משנת 2000 ראה <http://www.state.gov/documents/organization/10815.pdf>

⁴¹ תיקון תש"ס (5) [ס"ח 1746 (21/7/00)], עמ' 226, נתקבל בכנסת ב-10 ביולי 2000.

⁴² סעיף 203א(א): "המוכר או הקונה אדם להעסקתו בזנות או המתווך למכירה או לקניה כאמור, דינו - מאסר שש עשרה שנים; לענין זה, "מוכר או קונה" - תמורת כסף, שווה כסף, שירות או טובת הנאה אחרת. (ב) הגורם לאדם לעזוב את המדינה שבה הוא מתגורר כדי שיעסוק בזנות, דינו - מאסר עשר שנים. (ג) הורשע אדם בעבירה לפי סעיף זה, לא יפחת עונשו מרבע העונש המרבי שנקבע לאותה עבירה, אלא אם כן החליט בית המשפט, מטעמים מיוחדים שיירשמו, להקל בעונשו. (ד) עונש מאסר לפי סעיף קטן (ג) לא יהיה, בהעדר טעמים מיוחדים, כולו על תנאי."

שמצורפים לו דברי הסבר ובלי שנתנו את הדעת לנושאים רבים, כמו זכויות נפגעות העבירה, חילוט רכוש, סיוע משפטי ועוד⁴³, נושאים שהוספו בחוק משנת 2006.

על אף חקיקת החוק עדיין מירב מאמצי המדינה נותבו למעצרון וגירושן של הנשים הזרות מישראל ולא לאכיפת החוק החדש דאז על סוחרי נשים וסרסורים ובודאי שלא לשיקומן של הנשים⁴⁴: הסוחרים המשיכו לנהל עסקים משגשגים על גבן של הנשים; הנשים היו נעצרות ומורחקות ללא שנגבתה עדותן⁴⁵; בהמשך, נגבתה עדותן, אך ההליך התרחש תוך כדי מעצרן⁴⁶. המצב השתפר לאורך השנים והחלטת ממשלה⁴⁷ קבעה, כי יוקם מקלט המיועד לנפגעות סחר (בתחילה לעדות בלבד אך היום משמש לכל מי שנסחרה, או הוחזקה בתנאי עבדות), שהוקם בסופו של דבר רק בשנת 2004; אשרות שיקום ועבודה הונפקו מטעם משרד הפנים; הצעות חוק הוגשו לשיפור המצב⁴⁸ ונראה היה שהמדינה אכן התגייסה למלחמה בתופעה.

הרקע לחקיקת חוק איסור סחר בבני אדם

עוד בטרם נחקק החוק בסוף שנת 2006, פנו ארגוני זכויות אדם אל הרשויות כשהם מייצגים מהגרי עבודה נפגעי סחר ונפגעי עבדות, בבקשה ליצור עבורם מנגנוני הגנה ואכיפה, לא

⁴³ הע"ש 20, עמ' 38.

⁴⁴ **סחר נשים בישראל**, דו"ח מוקד סיוע לעובדים זרים, 2001, עמ' 7-9.

⁴⁵ הע"ש 20, עמ' 53.

⁴⁶ הע"ש 20, עמ' 59. לאחר שהושמעה ביקורת על נוהג זה מצד בית המשפט הועברו הנשים לאכסניות במימון המשטרה, עד שנפתח המקלט בשנת 2004.

⁴⁷ החלטה מס' 2806, מיום 1.12.2002.

⁴⁸ כך למשל, תיקון 39 לחוק סדר הדין הפלילי [נוסח משולב] התשנ"ב-1982, סעיף 117 המסדיר את נושא עדות מוקדמת בתיקי סחר; תיקון 49 לחוק בתי המשפט [נוסח משולב] התשמ"ד-1984 לפיה עבירת הסחר תידון בדין יחיד, במטרה לזרז את ההליך; תקנות בתי המשפט (אגרות) התשס"ז-2007, המקנות פטור מאגרת בית משפט למי שזכאי לסיוע משפטי, והתוספת לחוק הסיוע המשפטי התשל"ב-1972, המקנה סיוע משפטי חינם לנפגעי סחר, ללא תלות ביכולת הכלכלית, כך שנפגעי סחר זכאים גם לפטור מאגרה.

לגרשם, למצוא עבורם מקום מוגן ולמצות את הדין, באמצעות העבירות הקיימות, עם מחזיקיהם. הטענות נשענו על אמנות בינלאומיות עליהן חתמה ישראל ועל הנהלים שכבר היו קיימים בעניין סחר של נשים למטרות זנות. כבר בשנת 2002 פרסם "מוקד סיוע לעובדים זרים"⁴⁹ דו"ח בנושא עבדות מודרנית וסחר בבני אדם בישראל. בדו"ח תואר מצבם של מהגרי עבודה בישראל, הכולל הונאה עוד טרם הגעתם לכאן; גביית סכומי עתק לשם קבלת היתר עבודה בישראל ושעבוד חובות; הסדר הכבילה אשר עוגן בנהלי משרד הפנים ומנע את הזכות להתפטר והפך אלפים לשוהים שלא כדין שלא מרצונם שדינם גירוש; עיכוב דרכונים; אלימות ועוד⁵⁰. במסמך שפרסם מרכז המחקר והמידע של הכנסת בשנת 2005⁵¹ הובאו הבעיות שמעלים הארגונים בשנים האחרונות בהקשר לניצולם של מהגרי עבודה והן, הסדר הכבילה; גביית דמי תיווך עצומים על ידי חברות כח האדם ללא אכיפה ועקרון "הדלת המסתובבת" הנובע ממנה. קרי, אינטרס להביא עוד ועוד עובדים תחת להשים את מי שכבר נמצא כאן; הגעת אנשים ללא הכשרה או יכולת לעבוד בעבודה לשמה הגיעו (בעיקר מדובר על חוסר יכולת לתקשר באנגלית, בוודאי שלא בעברית); אי קיומו של מאגר נתונים בכל הקשור למספר העובדים השוהים בישראל בכל זמן נתון, ועוד.

הסדר הכבילה הוא דוגמה יפה להכרת בית המשפט בקיומה של עבדות מודרנית, וזאת, עוד טרם נחקק החוק האוסר על עבדות בישראל, ולהתעלמות הרשויות מהנושא, על אף פסיקה מפורשת בנושא. בשנת 2002 עתרו מספר ארגונים⁵² נגד הנוהל הנהוג בישראל לגבי עובדים זרים והוא כבילת עובד למעסיקו⁵³ (להלן – בג"ץ הכבילה), קרי, תוקפו של רישיון העבודה של העובד מותנה בהיותו מועסק אצל מעסיקו הרשום והתפטרותו, פיטוריו או מות המעסיק גוררים מיידית את אובדן המעמד. בית המשפט העליון, בחודש מרס 2006, שבעה חודשים טרם עבר החוק האוסר על סחר בבני אדם, אסר להמשיך ולקיים את הפרקטיקה הזו, ובפסק דינו מתאר את מצבם של מהגרי העבודה בישראל, אלו שהגיעו לישראל כדין, במילים קשות. כך, למשל:

"הסדר הכבילה למעסיק פוגע בזכויות-היסוד של העובדים הזרים. הוא פוגע בזכות הטבועה לחירות. הוא פוגע בחופש הפעולה של האדם. הוא מאיין את האוטונומיה של הרצון החופשי. הוא רומס את הזכות היסודית להשתחרר מחוזה-עבודה. הוא שולל כוח-מיקוח כלכלי בסיסי מצד חלש ממילא ליחסי-העבודה. בעשותו את כל אלו, פוגע הסדר הכבילה למעסיק בכבודו ובחירותו של האדם במובנם היסודי ביותר"⁵⁴. ועוד, מכיר בית המשפט העליון בכך שלמעשה, מתקיימת בישראל עבדות ועוד בחסות החוק:

⁴⁹ "מוקד סיוע לעובדים זרים" (ע"ר) הוא ארגון לא ממשלתי הקיים מאז 1998 ומסייע למהגרי עבודה, פליטים ונפגעי סחר בבני אדם.

⁵⁰ **כי גרים הייתם - עבדות וסחר בבני אדם בישראל**, דו"ח מוקד סיוע לעובדים זרים, אוקטובר 2002.

⁵¹ ראה מסמך הרקע מהערה 36 לעיל, בעמ' 5, שם צוטטה גב' חנה זוהר, מנהלת ארגון "קו לעובד", ארגון לא ממשלתי הקיים מאז 1991, והמסייע לעובדים מקופחים בישראל: מהגרי עבודה, פליטים, פלסטינים וישראלים בעלי הכנסה נמוכה.

⁵² קו לעובד, מוקד סיוע לעובדים זרים, האגודה לזכויות האזרח בישראל, עמותת רופאים למען זכויות אדם, מכון אדווה ועמותת מחויבות לשלום וצדק חברתי.

⁵³ בג"ץ 4542/02 עמותת "קו לעובד" נ' ממשלת ישראל, פסק דין מיום 30.3.2006.

⁵⁴ שם, סעיף 29 לפסק הדין של השופט לוי.

"אכן, אין להימנע ממסקנה - מסקנה כואבת ומבישה - כי העובד הזר הפך צמית של מעסיקו; כי הסדר הכבילה על כל שלוחותיו סגר על העובד הזר סביב-סביב; כי הסדר הכבילה יצר מעין-עבדות בגירסה מודרנית".⁵⁵

"אני נכון להניח כי העובדים הזרים - רוב שבהם - נכונים לשאת את הפגיעה בכבודם ובחירותם; וגם אם אין הם מקבלים פגיעה זו באהבה, מקבלים הם אותה בהכנעה שבדלית-ברירה... תקנת הציבור אוסרת עלינו להכיר בויתור. וכשם שאין אדם יכול, לרצונו, למכור עצמו לעבדות, כן לא נכיר בהסדרים שאמנם אין הם עבדות במשמעותה הקלסית, בכל-זאת נגלים בהם קווי אופי שאיפיינו את העבדות בזמנה".⁵⁶

לאחר דברים קשים אלה, הורה בית המשפט העליון בשבתו כבג"ץ, למדינה לגבש נוהל חדש להעסקת עובדים זרים וזאת תוך שישה חודשים. משרד הפנים החליט להתעלם. בחודש יולי 2008 הוגשה על ידי אותם העותרים בקשת ביזיון בית משפט, על מנת שבג"ץ יכפה על המדינה לאכוף את פסק הדין. בית המשפט קבע שאמנם המדינה לא יושבה בחוסר מעש, אך חרף חלוף השנים לא מילאה אחר פסק הדין ועליהם לפרסם תוך 30 יום נהלים חדשים.⁵⁷ בפועל, פורסם נוהל זמני אשר הופסק ללא הסבר והארגונים ממשיכים לפעול בצורת ייצוג בעתירות פרטניות של עובדים העומדים בפני גירוש עקב כבילתם.

בדו"ח האמריקאי משנת 2005 צויין, כי לא קיים בישראל חוק האוסר על סחר בבני-אדם שלא למטרות זנות, בדגש על עובדים זרים, וכי המאבק התמקד רק בסחר בנשים למטרות זנות. כן צויין, כי ישראל אינה מאתרת ומזהה נפגעי סחר בבני אדם, לא מגנה עליהם והם מגורשים ממנה כעובדים לא חוקיים.⁵⁸ שנה לאחר מכן, בדו"ח של שנת 2006 ישראל ירדה לדירוג "Watch List", כיוון שלא הראתה התקדמות מאז הדו"ח הקודם במאבק בסחר למטרות עבדות ועבדות כפיה ולא חוקקה חוק שיאסור על כך. ההערכה בדו"ח הייתה של אלפי מוחזקים בכפיה ללא הגנה וללא מקלט מתאים. ארה"ב הורתה לישראל לפעול מיידית לתיקון הנושא ולפעול בתקיפות נגד גביית דמי תיווך והחזקת דרכונים, המהווים קרקע פוריה לסחר במהגרי עבודה.⁵⁹ המדינה צייתה לחלק הראשון ושבעה דיונים בנושא חקיקת חוק חדש נקבעו בכנסת בבחילות, זה אחר זה, בזמן הפגרה, בעוד מלחמת לבנון השנייה מתנהלת. הדיונים עסקו בהצעת החוק שהגישה ח"כ דאז זהבה גלאון ובהצעת חוק ממשלתית שהוגשה, במאוחד.

חוק איסור סחר בבני אדם

⁵⁵ שם, פסק דינו של המשנה לנשיא חשין, פסקה 4.

⁵⁶ שם, פסק דינו של המשנה לנשיא חשין, פסקאות 5-6.

⁵⁷ בג"ץ 4542/02, עמותת "קו לעובד" נ' ממשלת ישראל, בקשה לפי פקודת ביזיון בית המשפט, החלטה מיום 24.11.08.

⁵⁸ לחלק העוסק בישראל בדו"ח משנת 2005, ראה <http://www.state.gov/g/tip/rls/tiprpt/2005/46614.htm>

⁵⁹ לחלק העוסק בישראל בדו"ח משנת 2006, ראה <http://www.state.gov/g/tip/rls/tiprpt/2006/65989.htm>

החקיקה האוסרת על סחר בבני אדם נשענת במדינות רבות בעולם על הנספח לאמנת פלרמו (אמנת האו"ם נגד פשיעה מאורגנת בינלאומית) והוא הפרוטוקול למניעה, מיגור וענישה של/על הסחר בבני-אדם, בעיקר נשים וילדים משנת 2000⁶⁰ (להלן – "הפרוטוקול"), אשר נכנס לתוקף בשנת 2003. ישראל חתמה על הפרוטוקול כבר בשנת 2001⁶¹, אך אשררה אותו רק בשנת 2008⁶².

החלק השלישי לפרוטוקול מגדיר את עבירת הסחר בבני אדם כמספר תנאים מצטברים: **פעולה** (גיוס, הובלה, העברה, הענקת מחסה לאדם או קבלה של אדם), **תוך שימוש באמצעי פסול** (איומים, כוח או סוגי כפייה אחרים, חטיפה, תרמית, הטעיה או שימוש לרעה בכוח או בעמדת כוח, או מתן תשלום או הטבה לשם השגת הסכמתו של אדם שיש לו שליטה על אדם אחר) – כל זה **לשם ניצולו של אדם** (זנות, ניצול מיני אחר, עבודת כפייה, עבדות או התנהלות המזכירה עבדות, שעבוד או נטילת איברים מהגוף). כן מצויין, כי הסכמת הקורבן אינה רלוונטית וכי במידה שמדובר בקטינים האמצעי הפסול אינו נדרש⁶³.

מטרות הפרוטוקול, הקבועות בחלק השני, הן מאבק בסחר בבני-אדם ומניעתו, תוך הקדשת תשומת לב מיוחדת לנשים וילדים; הגנה על נפגעי הסחר וסיוע להם, תוך התחשבות בזכויות האדם שלהם וקידום שיתוף פעולה בין מדינות על מנת לעמוד ביעדים. הפרוטוקול (סעיף 5) דורש מהמדינות החתומות עליו לקבוע בחקיקה, כי כל התנהגות העולה בגדר סחר בבני-אדם היא עבירה פלילית.

כאמור, באוקטובר שנת 2006 פורסם ברשומות חוק איסור סחר בבני אדם (תיקוני חקיקה), התשס"ז-2006⁶⁴ (להלן – "החוק"). סעיף 377א לחוק מגדיר סחר בבני אדם כעסקה באדם – "מכירה או קניה של אדם או עשיית עסקה אחרת באדם, בין בתמורה ובין שלא בתמורה". קרי, יצירת זיקה רכושית באדם אחר, ללא צורך הוכחת העברת תמורה. העסקה צריכה להיות לשם אחת המטרות המנויות בחוק (עבדות, עבודת כפייה, זנות, הולדת ילד ונטילתו,

⁶⁰ Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, Supplementing the United Nations Convention Against Transnational Organized Crime.

לפרוטוקול ראה: http://www.justice.gov.il/NR/rdonlyres/71FE0F1E-89F5-4719-AD56-558E4B4C7944/9839/Protocol_UN.pdf

⁶¹ דברי הסבר לחוק איסור סחר בבני אדם, הצעות חוק הממשלה – 231, מיום כ"ו בטבת התשס"ו (26 בינואר 2006), עמ' 236.

⁶² דברי עו"ד הילה טנא, מהמחלקה להסכמים בינלאומיים במשרד המשפטים, בישיבת ועדת המשנה למאבק בסחר בנשים בכנסת מיום 2.7.2008, עמ' 2 לפרוטוקול (פורסם באתר הכנסת).

⁶³ (a) "Trafficking in persons shall mean the recruitment, transportation, transfer, harbouring or receipt of persons, by means of the threat or use of force or other forms of coercion, of abduction, of fraud, of deception, of the abuse of power or of a position of vulnerability or of the giving or receiving of payments or benefits to achieve the consent of a person having control over another person, for the purpose of exploitation. Exploitation shall include, at a minimum, the exploitation of the prostitution of others or other forms of sexual exploitation, forced labour or services, slavery or practices similar to slavery, servitude or the removal of organs; (b) The consent of a victim of trafficking in persons to the intended exploitation set forth in subparagraph (a) of this article shall be irrelevant where any of the means set forth in subparagraph (a) have been used; (c) The recruitment, transportation, transfer, harbouring or receipt of a child for the purpose of exploitation shall be considered "trafficking in persons" even if this does not involve any of the means set forth in subparagraph (a) of this article;"

⁶⁴ תיקון 91 לחוק העונשין, התשל"ז-1977, ס"ח התשל"ז, עמ' 226; התשס"ו, עמ' 230.

נטילת איבר, מעשה תועבה, פרסום מין), או העמדה בסיכון לה. הסכמת הקורבן אינה רלבנטית לשם גיבוש יסודות עבירת הסחר בבני אדם ואין צורך להוכיח שננקטו אמצעים פסולים נגד הנפגעים (כגון אלימות, תרמית או איומים). לראשונה, לא עוד סחר למטרות זנות בלבד, אלא הגדרה רחבה, הממוקמת בסימן ז' לפרק י' לחוק העונשין, שכותרתו "פגיעה בחירות". כבר בדברי ההסבר להצעת החוק הממשלתית הודגשה חשיבות מיקום העבירה בסימן זה דווקא, וצוין מפורשות ש"הסחר בבני אדם לשם עיסוק בזנות הוא רק פן אחד של תופעה רחבה יותר של סחר בבני אדם למטרות אחרות... הערך המוגן בבסיס איסור הסחר הכללי בבני אדם אינו אותו ערך המוגן בעבירות הזנות, אלא ערך ההגנה על חירותו של אדם".⁶⁵

כפי שניתן להבחין, הגדרת הסחר הישראלית שונה מהגדרת האמנה. בחוק הישראלי הושמטה דרישת ה"אמצעי הפסול" וזאת, מתוך התפיסה שדרישת ה"אמצעי הפסול" נוגעת לנסיבות מחמירות⁶⁶ בלבד ומצמצמת את היקף העבירה. מאידך, הדרישה ל"עסקה", שלא קיימת באמנה, מחייבת להוכיח שאכן התרחשה עסקה באדם, בניגוד לדרישת האמנה, הקלה יותר, והיא הוכחת העברת אדם, גיוסו, הובלתו וכו'.

סעיף 375 מגדיר את עבירת העבדות, אשר הוגדרה לראשונה בחוק העונשין. דיונים ארוכים בועדת חוקה, חוק ומשפט ניטשו בשאלה האם ההגדרה צריכה להיות כללית, על מנת שתוכל להכיל מקרים שהיום אינם עולים על דעתנו, או כזו שמפרטת את נסיבות העבירה⁶⁷. בסופו של דבר, נבחרה דרך ביניים של הגדרה כללית, הנשענת על אמנת העבדות משנת 1926⁶⁸ - "מצב שבו מופעלות כלפי אדם סמכויות המופעלות ככלל כלפי קניינו של אדם" - כשבסופה שתי "קריאות כיוון" - "לענין זה, יראו שליטה ממשית בחייו של אדם או שלילת חירותו כהפעלת סמכויות כאמור" - שמטרתן לייחד את העבדות המודרנית מהעבדות הישנה ולהעביר את הזרקור מהבעלות הקניינית לשליטה על חייו של אדם ושלילת החירות⁶⁹. על פי החוק, על ההחזקה בתנאי עבדות להיות לצורך עבודה או שירותים, לרבות שירותי מין. וכמו בעבירת הסחר בבני אדם גם כאן שאלת הסכמת הנפגע אינה רלבנטית ואין צורך להוכיח נקיטת אמצעים פסולים.

מה בין סחר לעבדות? סחר היא העסקה באדם והעבדות היא מימושה, כלומר התנאים בהם אדם מוחזק. יש שאדם יואשם בסחר ותו לא, למשל אם העסקה יצאה אל הפועל ומיד אחריה העברין נעצר או הנפגע הצליח להימלט; יש שאדם יואשם רק בעבדות, אם למשל החזיק בעובד עם היתר העסקה כדן, אך עשה זאת בתנאים תת אנושיים העולים כדי עבדות; ויש ששתי העבירות תצאנה אל הפועל זו אחר זו. העונש על עבירת הסחר בבני אדם ועל עבירת ההחזקה בתנאי עבדות הוא זהה ועומד על 16 שנות מאסר ואם העבירה נעברה בקטין, 20 שנות מאסר. בשני המקרים, על פי סעיף 377ב, קיים עונש מינימום של רבע מתקופת המאסר, אלא אם בית המשפט החליט להקל מטעמים מיוחדים. בנוסף, לפי סעיף 377ג, בשתי העבירות, על בית המשפט לפסוק פיצויים לנפגע, ואם החליט אחרת, חלה עליו חובת הנימוק. זאת ועוד, נקבע לגבי שתי עבירות אלה, כי יתוקן חוק הסיוע משפטי התשל"ב-1972⁷⁰, כך שינתן סיוע משפטי חינם לנפגעי

⁶⁵ שם, עמ' 237-238.

⁶⁶ ראה פרוטוקול ועדת חוקה חוק ומשפט מיום 9.8.2005, בו התנהל דיון בנושא בעמ' 19-14, ובעמודים 22 ו-34 מתקבלת החלטה לוותר על ה"אמצעי הפסול", או לכלול אותו כנסיבה מחמירה (פורסם באתר הכנסת).

⁶⁷ כך למשל פרוטוקולי ועדת חוקה, חוק ומשפט מיום 10.7.2006, מיום 17.7.2006, ומיום 24.7.2006.

⁶⁸ Slavery Convention, signed in Geneva on 25 September 1926.

⁶⁹ מדינת ישראל, משרד המשפטים, מחלקת ייעוץ וחקיקה, מסמך מיום 5.11.2006, החידושים המרכזיים בחוק איסור סחר בבני אדם (תיקוני חקיקה), התשס"ו – 2006, עמ' 5.

⁷⁰ ס"ח התשל"ב, עמ' 95; התשס"ה, עמ' 422.

אותן עבירות, ללא בדיקת זכאות כלכלית. בנוסף, ושוב רק לגבי שתי העבירות הללו, נקבע תיקון לחוק עזרה משפטית בין מדינות, התשנ"ח-1998⁷¹.

מעט שונה וברמת מדרג נמוכה יותר ניצבת עבירת "עבודת כפיה" בסעיף 376. העבירה הייתה קיימת עוד קודם בספר החוקים, אך הותאמה לחקיקה החדשה ולרוח שהביאה איתה. עבירה זו דורשת כפיית עבודה תוך הפעלת אמצעים פסולים, המפורטים בסעיף, והם שימוש בכוח, באמצעי לחץ אחר, איום באחד מאלה או הסכמה שהושגה בתרמית. בכך היא שונה מעבירות העבדות והסחר לעבדות שאינן מחייבות נקיטת אמצעים פסולים. הביטוי "אמצעי לחץ אחר" נועד לאפשר גם למצבים כמו ניצול של מצוקה (גם מצוקה כלכלית) לבוא בגדר העבירה.⁷² "עבודת כפיה" דומה לעבירות העבדות והסחר בכך שאין זה משנה אם העבודה בוצעה בתמורה או שלא בתמורה. העונש על עבירה זו הוחמר משנה לשבע שנות מאסר.

החוק טומן בחובו שינויים נוספים, כמו עבירת החטיפה לשם מטרות סחר בבני אדם; העונש על עבירת העושה הוחמר, וכך גם העונש על עיכוב דרכון; נקבע הסדר חילוט רכוש רחב; נקבעה הקמת קרן חילוט יעודית שעיקר מטרתה שיקום הנפגעים ועוד, בכל אלה לא ניגע אלא נתמקד בעיקר בעבירות העבדות.

עבדות בישראל מאז חקיקת החוק

מבוא

⁷¹ ס"ח התשנ"ח, עמ' 356; התשס"ה, עמ' 501.

⁷² ראה ה"ש 66, עמ' 7 לפרוטוקול.

על מנת להעמיד תמונה מלאה של נושא העבדות והסחר במהגרי עבודה בישראל, יצוינו בקצרה זכויות נפגעי עבירת הסחר בבני אדם ועבירת העבדות, כפי שהן עומדות לנפגעים נכון להיום, לפחות עלי נייר. מקלט 'מעגן' המיועד לנשים נפגעות סחר פתוח בשנתיים האחרונות גם בפני נשים שהוחזקו בתנאי עבדות; מקלט לגברים, אשר נסחרו והוחזקו בתנאי עבדות, בשם 'אטלס', הוקם השנה, שנת 2009; סיוע משפטי חינם בנושאים אזרחיים הנובעים מהסחר (עבירות מנהליות, תביעות בבית הדין לענייני עבודה ותביעות נזיקיות) ניתן לנפגעי סחר ולנפגעי עבדות; משרד הפנים פרסם נוהל מתן אשרות לנפגעי סחר ונפגעי עבדות ועבודת כפיה. הנוהל מעניק שנת שיקום (כלומר אפשרות, אשר אינה קיימת עבור מהגר עבודה אחר, לעבוד בכל עבודה, באשרה "פתוחה") למי שנכנס לישראל שלא כדין וגירוש לאחר מכן, ולמי שנכנס כדין מאפשר שנת שיקום, כשלאחריה ניתן לסיים את שנות המכסה המותרות בחוק לעובד, בעבודה אליה יועד מלכתחילה⁷³. בנוסף, הנוהל מאפשר מתן אשרה בזמן עדות, במידה שנפתח תיק חקירה. מבין הזכויות העומדות לנפגעי סחר, נראה, כי משרד הפנים הוא הגוף המתקשה ביותר ליישם את זכויותיהם, שכן כמעט כל אשרות שהיה והעבודה, אשר הוענקו לנפגעי סחר שלא למטרות זנות, ניתנו רק לאחר הגשת עתירה לבית המשפט המחוזי בשבתו כבית משפט לעניינים מנהליים⁷⁴.

כפי שצויין במבוא, רק כתב אישום אחד⁷⁵ הוגש בעבירה על פי החוק החדש וזאת בגין עבדות כפיה ועל כן לא אוכל להתבסס על פסיקה בנושא, אלא אביא מתוך המקרים אשר הועברו על ידי הארגונים לרשויות, בטענה שמדובר בהחזקה בתנאי עבדות ואת אשר הוכר בעולם כמקרי סחר או עבדות. בנוסף, אציג את הדרך לאיתור וזיהוי נפגעי עבדות וסחר למטרות עבדות ועבודת כפיה מבין מהגרי העבודה, כפי שנקבעה על ידי גורמים ממשלתיים. מתוך כך ננסה להכיר את הנפגעים וגם את הפוגעים – מחזיקי העבדים בישראל בשנים אלו.

עבדות מחוץ לישראל

עוד בטרם עבר החוק בשנת 2006 ובשנים לאחריו, נעשתה על ידי יחידת התיאום הבין משרדי במאבק בסחר בבני אדם שבמשרד המשפטים, עבודה מקיפה בכל הקשור לבחינת התמודדות מדינות מערביות דמוקרטיות אחרות עם המאבק בסחר בבני אדם. אחד המסמכים עוסק במחקר השוואתי⁷⁶, הן של חקיקה זרה והן של פסיקה. החלק החשוב לענייננו הוא תיאור מקרים בהם הורשעו אנשים מאירופה בעבודות כפיה ועבדות בבית הדין האירופי לזכויות אדם וכן מקרים מבתי המשפט בארה"ב ובאוסטרליה. המקרים הם מגוונים, אך הנושאים הניתנים ללימוד מתוכם חוזרים על עצמם. האוכלוסיה הנפגעת הינה פגיעה בשל זרותה, חוסר יכולתה

⁷³ אציין, כי נוסח נוהל מס' 6.3.0008, נוהל הטיפול במתן מעמד לנפגעי עבדות וסחר בבני אדם לעבדות ולעבודת כפיה, מיום 1.7.2008. (פורסם באתר משרד הפנים), מאפשר לסיים את תקופת השהות המותרת באשרה פתוחה ולא לחזור להיות כבול למעסיק, אך הסתבר, כי מדובר בפליטת קולמוס, אשר תתוקן ובפועל גם לא יושם כך מעולם.

⁷⁴ "למנוחה לא נגרם כל נזק" – התמודדות מערכת המשפט עם הסחר בבני אדם בשנת 2007, דו"ח מוקד סיוע לעובדים זרים, יולי 2008, עמ' 25; הע"ש 17, דברי יו"ר דאז, זחבה גלאון, וכן עמ' 6-7 לפרוטוקול.

⁷⁵ דו"ח מחלקת המדינה האמריקאית משנת 2009, המציין, כי הוגש רק כתב אישום אחד לפי החוק החדש, בגין עבדות כפיה וכי איש טרם הורשע בגין עבדות או עבודת כפיה בישראל, על אף שברור כי התופעה מתקיימת.

לדו"ח המלא: <http://www.state.gov/g/tip/rls/tiprpt/2009/123136.htm>

⁷⁶ "חוק איסור סחר בבני אדם (תיקוני חקיקה) – עבירות חמורות של שלילת חירות: מחקר השוואתי". המסמך הופץ לפרקליטות על ידי המשנה לפרקליט המדינה (עניינים פליליים) וכן הופץ על ידי יחידת התיאום למאבק בסחר בבני אדם למנהלת ההגירה, ללשכה המשפטית של משרד הפנים ולארגונים.

לתקשר בשפה המדוברת ובשל פערי תרבות. הפגיעה נעשית באמצעות שעות עבודה ארוכות ללא מנוחה וללא חופשות; תרמית לגבי תנאי העבודה ולגבי הסדרת הסטטוס; אי תשלום שכר או תשלום שכר מועט; שעבוד חובות; עיכוב דרכון; תנאי מחיה ירודים; מניעת טיפול רפואי; בידוד; הגבלת חירות; אלימות; הרעבה; איומים בגירוש.

לעניין המעבידים, צויין במסמך, אשר הסתמך כאמור על הליכים פליליים, כי מדובר במגוון רחב של נאשמים ובכל זאת צוינו מקרים של אישה מוכרת ממעמד גבוה, עובד סוציאלי ואישתו העובדת כאחות ומשפחה מבוססת. ככל הנראה, על מנת להראות את "נורמטיביות" שוללי החירות בעידן המודרני.

מחקר שנעשה על ידי ארגון בינלאומי⁷⁷ בדק את נושא הביקוש לסחר בבני אדם בעולם ומצא שנכון יותר יהיה שלא לדבר על "סחר בבני אדם", אלא על הביקוש לעבודה ושירותים של "קלים לניצול שאינם חופשיים". אלו, אשר בין אם נמכרו ובין אם היגרו כדין, אינם חופשיים לקום ולעזוב אם יחפצו בכך, בשל עיכוב מסמכיהם, הלנת שכרם, שעבוד חובות, איומים או אלימות, פחד מפני גירוש, כשכל אלה מובילים לפערי כוחות, מונעים מהם להתפטר וכובלים אותם למצב של ניצול. המחקר מצא שבכל העולם ניצול כח עבודה ושירותים של אלו ש"אינם חופשיים" נעשה בעיקר בידי שלוש קבוצות: מעסיקים במיזמים (גדולים כקטנים) הפועלים כדין; אחראים על פעילות כספית כלכלית לא רשמית; כאלה המבקשים להחזיק עובד-משרת בביתם הפרטי⁷⁸.

פרק שלם במחקר מוקדש לעבדות משקי בית⁷⁹, שגם בישראל, פרט לחקלאות, היא ענף העבדות העיקרי. בענף זה מדובר בעיקר על נשים, המוזמנות כ"מטפלות" ומוצאות עצמן אחראיות, בנוסף, לכל תחזוקת הבית. המעבידים מגיעים מכל המעמדות, כולל המעמד הנמוך⁸⁰. מצויין, כי במקרים אלה, של עבדות משקי בית, קל לעובר העבירה להתחמק מלתת את הדין על מעשיו – העבודה מבודדת, מנותקת מהסביבה, המגורים והעבודה באותו המקום יוצרים שליטה ואף כליאה ובהמשך, מצב נפשי של תלות המונע עזיבה. בנוסף, מקרים כאלה יכולים להיראות כלפי חוץ כיחסי עבודה טובים ונוחים, כשבפועל העובדת נתונה למרות, ניצול והתעללות⁸¹.

דינאן מאשים את המדינות המפותחות בכך שמרכז העשייה שלהן הוא במציאת שוהים שלא כדין ולא בלחימה בסוחרי אדם, בכך שסוחרי אדם שכבר עומדים לדין מואשמים בעבירות הקשורות לאכיפת דיני הגירה ולא בעבירות הקשורות בזכויות אדם; בכך שנפגעי סחר מזוהים כזרים "לא חוקיים" ולא כנפגעי עבירה ומגורשים בלי שתנאי העסקתם או דרך הגעתם נבדקה⁸² ורק במקרים נדירים ולאחר מאמצים רבים של ארגוני סיוע לא ממשלתיים ועורכי דין, מתאפשר לנפגעים לזכות במעט צדק ופיצוי⁸³.

⁷⁷ Trafficking – a demand led problem? A multi-country pilot study, Save the Children, Sweden, 2002.

⁷⁸ שם, עמ' 18.

⁷⁹ שם, פרק רביעי, Domestic work, עמ' 42-52.

⁸⁰ שם, עמ' 43.

⁸¹ שם, עמ' 45.

⁸² הע"ש 5, עמ' 75.

⁸³ שם, עמ' 76.

מיד ניווכח שהמצב בישראל אינו שונה וכי אמנם הסממנים אשר התקבלו בעולם כסממני החזקה בתנאי עבדות ועבודות כפיה, התקבלו גם בישראל כסממני איתור וזיהוי, אך תיאוריה לחוד ומעשים לחוד ומקרים המעלים סממנים אלו, לא הוכרו בישראל בפועל כמקרי עבדות.

סממנים לאיתור מקרי עבדות בישראל

החלטת ממשלה ממאי 2006⁸⁴ הקימה ועדת מנכ"לים קבועה לעיצוב מדיניות בנושא המאבק בסחר בבני אדם, המורכבת ממנכ"ל משרד המשפטים כיו"ר ומנכ"לים של משרדי ממשלה רלבנטיים או נציגיהם (משרדי החוץ, הפנים, התמ"ת, הבריאות, בטחון הפנים, הפרקליטות, המשטרה) כמשתתפים. גוף זה קובע מדיניות באשר למאבק בסחר בבני אדם, ובמסגרת זו אישר תוכניות לאומיות במאבק בסחר בבני אדם, הקים צוותים בין משרדיים על מנת שיגישו לו המלצות אופרטיביות ואישר חלק מהמסקנות. בנוסף, החלטת הממשלה הורתה על מינוי מתאם בין משרדי שישב במשרד המשפטים, יתאם בין הרשויות השונות בנושא הסחר בבני אדם ובינן לבין ארגונים לא ממשלתיים. בעקבות כך, התכנסו ועדות בין משרדיות על מנת לדון בנושאים שונים הכרוכים בסחר בבני אדם. הועדות אשר הוקמו בנושא סחר למטרות עבדות והחזקה בתנאי עבדות, הן: צוות עיצוב מסגרות תמיכה וסל שירותים לקורבנות עבדות וסחר לעבדות ועבודות כפייה; צוות לקידום מבצעי מידע בקשר לסחר בבני אדם לעבדות ולעבודות כפייה; צוות לקידום הכשרות בקשר לסחר בבני אדם; צוות לבניית מערך תרגום; צוות לעיצוב נוהל חזרה בטוחה לקורבנות סחר; והאחרון, עליו נתעכב, צוות לבניית מערך זיהוי עבור קורבנות עבדות וסחר לעבדות ולעבודות כפייה. מטרת הצוות הייתה להמליץ על רשימת סממני זיהוי, אשר תופץ בין הרשויות, על מנת שכל רשות תוכל לאתר נפגעי עבדות וסחר ולהפנותם לקבלת סיוע. כמו כן, הומלץ לקיים הכשרות בנושא הסממנים ולקבוע כללים כיצד לקיים את הראיון הראשוני ובהמשך את הראיון המעמיק עם נפגעי העבירה. מסקנות הצוות אושרו על ידי ועדת המנכ"לים הקבועה ובחודש ינואר 2008 הופצו לרשויות ולארגונים לא ממשלתיים. בצוות השתתפו נציגי המשרדים הבאים: משרד הרווחה, המשפטים, הפנים, התמ"ת, האגף לסיוע משפטי, הפרקליטות, היחידה להסכמים בין לאומיים, והמשטרה וכן נציגי ארגונים לא ממשלתיים ("קו לעובד" ו"מוקד סיוע לעובדים זרים"). לכאורה, לאחר ישיבות בנושא ואישור הועדה הקבועה ניתן היה להניח שהמסקנות תואמות את עמדת הרשויות וכעת כל שנותר הוא ליישמן, אך לא כך קרה. הארגונים השתמשו בסממנים שנקבעו והפנו על פי הם מקרים לחקירה (למנהלת ההגירה), או לקבלת שיקום במקלט, או לקבלת סיוע משפטי באגף לסיוע משפטי של משרד המשפטים, או לקבלת זכויותיהם המנהליות במשרד הפנים (אשרת שהיה ועבודה, על פי הנוהל המתאים). בפועל, פרט לאגף לסיוע משפטי, הרשויות טרם החלו לאתר נפגעי סחר בכוחות עצמם והן מבקשות, כי המשטרה תעשה זאת עבורם ואילו המשטרה, כפי שכבר צויין, אינה ממהרת לקבוע כי מדובר בעבירת סחר בבני אדם⁸⁵.

⁸⁴ החלטה מס' 63 מיום 21.5.2006.

⁸⁵ כתב האישום היחיד הוגש, לאחר חקירת מנהלת ההגירה, בבית משפט השלום בבאר שבע, בחודש נובמבר שנת 2008, בגין עבדות כפייה. כל הידוע על כתב אישום זה הוא מפי רפ"ק יוקי לופז שמסר את הפרטים בהשתלמות שנערכה לפרקליטים על ידי המכון להשתלמות פרקליטים ויועצים משפטיים, במעלה החמישה, ביום 5.5.2009. לדבריו, מדובר באדם בשם יהודה תמיר שהלך את שכו עובדיו, הנמוך מלכתחילה, ואיים שיגרשו אם יעזבו.

כזכור, החוק הוא יחסית רחב ועוסק ב"החפצה" של אדם, תוך שלילת חירותו ושליטה ממשית בחיו, על כן נדרשו סממנים על מנת להכניס חיים במילים הגבוהות. כך, נקבעו סממנים חיצוניים וסממנים פרי ראיון⁸⁶. הסממנים החיצוניים הם: סוג העבודה (עבודה המאופיינת בבידוד, כחקלאות וסיעוד, מעלה חשד גבוה יותר לניצול עד כדי עבדות), החזקת דרכון, סימני אלימות, סימני מחלה, מצב נפשי קשה וליווי על ידי אחר. הסממנים הבאים יוכלו לעלות רק לאחר ראיון עומק עם האדם שיש חשש שהוא נפגע העבירה והם: אלימות או איומים; אי מילוי הבטחות לגבי תנאי העסקה; בידוד מהעולם; שליטה על חופש התנועה; עיכוב מסמכים; ענישה; תנאי מחיה לא תברואתיים או משפילים; תנאי עבודה לא בטיחותיים; מניעת מזון ושתייה; שעבוד חובות; תשלום שכר נמוך או אי תשלום כלל; אי הסדרת סטטוס חוקי או הפעלת תרמית בנושא; שעות עבודה ארוכות במיוחד; אי מתן מנוחה וחופשה; מניעת גישה לטיפול רפואי; שלילת זכותו של אדם לסגת מ"הסכמה" ראשונית למצב; העברת האדם מיד ליד ללא הסכמתו.

בהמלצות צויין, כי אין זו רשימה סגורה, אלא יש להבין את רוח הדברים ואין צורך בקרות כל הסממנים, אלא ככל שיהיו יותר, כך יהיה קל יותר להוכיח החזקה בתנאי עבדות. עוד הודגש, כי אין רף תחתון של משך זמן בו תחשב החזקת אדם כתנאי עבדות. בנוסף, צוינה הערה חשובה באשר לנסיבות, אשר אינן שוללות את היותו של אדם נפגע סחר או עבדות, אשר יתכן שללא ידע מוקדם על התופעה היה ניתן לחשוב אחרת, והן: אם אחרים עזבו ללא הפרעה; אם אותו אדם עזב וחזר; אם התנאים בארץ המוצא גרועים יותר; אם העובד שוהה כאן כדין; אם העובד אינו בורח או יוזם תלונה; אם העובד מתייחס למעבידו כמעסיק טוב; אם העובד אינו נראה סובל; אם העובד עצמו אינו רואה בעצמו קורבן עבירה. מהמקרים שידועים לנו נסיבות אלה אכן יכולות להתרחש וטוב שצוינו.

בחודש ספטמבר 2008, לאחר הפצת ההמלצות, פנתה יו"ר הוועדה, מנהלת שירות המבחן למבוגרים, אל מנכ"ל כל הגופים הממשלתיים שהשתתפו בצוות וביקשה, כי כל משרד ימנה מרכז תחום, לצורך יישום מסקנות הצוות לבניית מערך זיהוי של קורבנות סחר בבני אדם. על מנת לדרבן את המנכ"לים לפעול צויין בסוף המסמך, כי נושא הזיהוי מופיע באופן קבוע בדו"ח מחלקת המדינה האמריקאית כביקורת על ישראל, אשר לא קיים בה מערך מובנה לזיהוי קורבנות.⁸⁷

מיהם הנפגעים מיהם הפוגעים

המידע המצוי הינו חלקי, שכן, כפי שאמר קווין ביילס בצורה מדויקת, בנושא העבדות המודרנית המדינה מנסה להסתיר והארגונים הלא ממשלתיים מבקשים לחשוף. המידע על המקרים שיובא בהמשך ניזון מפניות שהגיעו אל ארגון "קו לעובד" וארגון "מוקד סיוע לעובדים זרים" ומקרים שהתפרסמו בתקשורת. מבין אלפי פונים ועצורים שרואיינו במתקני כליאה על ידי מתנדבי "מוקד סיוע לעובדים זרים" לאורך השנים האחרונות, אותרו כאחוז, אשר עונים להגדרת

⁸⁶ מסקנות הצוות לבניית מערך זיהוי, משרד הרווחה והשירותים החברתיים, הנהלת שירות המבחן למבוגרים, מסמך מיום 13.1.2008, חתום על ידי הגב' רחל ויינשטיין, מנהלת שירות המבחן למבוגרים.

⁸⁷ מינוי גורמים מרכזיים לצורך יישום מסקנות צוות לבניית מערך זיהוי של קורבנות סחר בבני אדם, משרד הרווחה והשירותים החברתיים, הנהלת שירות המבחן למבוגרים, מסמך מיום 9.9.2008, חתום על ידי הגב' רחל ויינשטיין, מנהלת שירות המבחן למבוגרים.

העבירות החדשות, בעיקר החזקה בתנאי עבדות. על מנת להבין מי הם הנפגעים יובאו להלן מספר דוגמאות.

המקרה הראשון שיובא כדוגמה לעבדות מודרנית בישראל שלאחר חוק סחר בבני אדם, שהוא גם אולי המפורסם ביותר, הוא המקרה מחודש דצמבר 2006, בו חקלאים ממושב בן זכאי החזיקו תשעה עובדים מתאילנד כמפטמי עבדים בתנאים תת אנושיים⁸⁸. כך, אילצו אותם לעבוד כ- 22 שעות, שבעה ימים בשבוע, כשהם מפטמים את האווזים עד מותם ואז תולשים את נוצותיהם ומכנינים אותם לשחיטה. מקום המגורים של העובדים היה בתוך האווזיה, יחד עם האווזים. מתיאורו של מפקד מחוז מרכז של מנהלת ההגירה עולה שהם התגוררו ב"חדר מעופש שבו גרו בצפיפות ארבעה תאילנדים, מקלחת דולפת, הכל מלא עובש, צחנה מהאווזיה הסמוכה"⁸⁹, במטבח לא היו מים זורמים והשירותים היו מרוחקים ממקום המגורים והעבודה. כשהתלוננו מול החברה שהביאה אותם על עייפותם הרבה ותנאי המחיה הקשים אויימו כי יגורשו. מכיוון ששילמו דמי תיווך בסך של כ-9,000\$, חוב אשר היה עליהם להחזיר, האיום עשה את שלו לתקופה מסויימת עד שהצליחו לפנות אל ארגון "קו לעובד" וחולצו על ידי מנהלת ההגירה. מכיוון שהעובדים הועסקו כדין, נשללו היתרי ההעסקה של החקלאים על מנת שלא יוכלו להמשיך ולהעסיק עובדים. גם כתב אישום הוגש, אך רק בגין פיטום אווזים ולא בגין עבדות או עבדות כפיה. חלק מהעובדים הושמו מחדש, האחרים, שלא נמצא להם מעסיק הועברו למתקן כליאה. בהמשך, קיבל אחד מהעובדים אשרת עבודה המיועדת לנפגעי סחר.

המקרה שני שיובא כדוגמה⁹⁰, הוא סיפורן של שתי אחיות מסרי לנקה, אשר בעודן קטינות נשלחו על ידי הוריהן מעבר לים לעזור בפרנסת המשפחה. הבית מושכן לטובת דמי התיווך והאחיות הוטסו לירדן, שם הוחזקו בחדרון נעול עם עשרות נשים אחרות, ללא מזון מספק, עד שנקנו על ידי בני משפחה ממזרח ירושלים ועברו איתם את הגבול. בן משפחה אחד ניהל בנק ברמאללה והשני אחז במשרה בכירה בחברת תקשורת. כל אחת נשלחה לבית אחר והן הוחזקו כמשרתות, אשר עליהן לסור למרות בעליהן, אחרת תיפגענה באלימות. הן עבדו כ- 20 שעות ביממה (מהשעה 06:00 בבוקר עד השעה 02:00 לפנות בוקר), בניקיון, בישול, גיהוץ, שטיפת המכוניות ואירוח. כל זאת ללא תמורה. דרכונן נלקח, היציאה מהבית נאסרה עליהן וכך גם האפשרות לשוחח בטלפון. כשביקשה אחת האחיות לעזוב, בשל התנאים הקשים, ולחזור לביתה נאמר לה על ידי מחזיקה, כי נקנתה למשך שנתיים ואם תעזוב יצא מופסד. עם זאת, הוא הסכים למכור אותה לאדם אחר, שם קיוותה כי תנאיה ישתפרו, אך המציאות טפחה על פניה ומעבידה השני היה נוהג לאנוס אותה. לאחר למעלה משנתיים, הצליחו שתי האחיות, בנפרד, להימלט משוביהן ולהתאחד ובהמשך נעצרו על ידי מנהלת ההגירה. מתנדבי "מוקד סיוע לעובדים זרים" זיהו אותן בכלא כנפגעות סחר וביקשו לשחררן ולהעבירן למקלט 'מעגן'. האחיות היו הנשים הראשונות שלא נסחרו למטרות זנות והועברו למקלט. על מנת למנוע את גירושן ולהנפיק עבורן אשרות עבודה, כפי שקבלו באותה תקופה נשים שנסחרו למטרות זנות, נאלצו הנשים להגיש

⁸⁸ המידע נלקח מאתר ארגון "קו לעובד", אשר קיבל את המידע ופנה למשטרה וכן מכתבתה של סיני רותי, 20 שעות פיטום אווזים, ובלילה ישנו לצד הפגרים, עיתון הארץ, 10.12.2006.

⁸⁹ מתוך הכתבה לעיל, ראה קישור לכתבה מתוך אתר "קו לעובד" <http://www.kavlaoved.org.il/media-view.asp?id=818>

⁹⁰ המידע נלקח מ"מוקד סיוע לעובדים זרים" וכן מכתבתה של דוד מרב, שפחות למכירה - מודל ישראל 2007, עיתון מעריב, 29.4.07. תיק זה היה בטיפול בזמן עבודתי ב"מוקד סיוע לעובדים זרים".

עתירות מנהליות⁹¹. העתירות נמחקו בהסכמה, לאחר שמושרד הפנים, אשר סירב להכיר בהן כנפגעות סחר, התרצה. תיקי חקירה נפתחו על ידי מנהלת ההגירה, אך נסגרו בטענה שהעבירות התרחשו ברשות הפלסטינית. על כך הוגשו עררים בתחילת שנת 2008, אשר עדיין מתבררים.

מקרה נוסף, ממרץ 2007, בו טיפל ארגון "קו לעובד"⁹², הוא סיפורה של עובדת מסרי לנקה שהגיעה לישראל כדין והוחזקה במשך שבעה חודשים בתנאי עבדות על ידי משפחה מירושלים, כמטפלת סיעודית עבור בנם. היא נאלצה לעבוד 18 שעות ביום ללא מנוחה, תמורת \$150. כשבשורת איוב הגיעה אליה, בשנת 2006, על מות בעלה, ביקשה לנסוע לילדיה. מעבידה סירב לבקשתה והבהיר לה, כי הוא אוסר עליה לעזוב לפחות עד שנת 2008. כאשר ברח והגיעה לתחנת המשטרה, הפנתה אותה השוטרת לארגון "קו לעובד" בטענה שלא תוכל לסייע לה. מחוץ לתחנה המתין לה המעסיק, אשר איים עליה שאם לא תשוב עימו לביתו, יפגע בה. יומיים אחר כך נמלטה בשנית, הפעם למשרדי "קו לעובד", בסיועם חזרה לביתה.

מקרה נוסף שיובא כדוגמה⁹³, הוא המקרה הראשון, בו על אף שהוגש כתב אישום בגין עושק והעסקה שלא כדין⁹⁴, הודתה לראשונה מנהלת ההגירה, אשר חקרה את המקרה, כי אכן מדובר במקרה של סחר בבני אדם והחזקה בתנאי עבדות⁹⁵. האישה, ילידת הודו, נשלחה לישראל על ידי אחיה בשנת 2005, כשהיא אינה דוברת אנגלית. משדה התעופה נלקחה על ידי המעסיק אל ביתו שבהוד השרון, ומאז, משך שלוש שנים לא יצאה האישה מהבית, אלא על ידי המעסיק לשם טיפול באימו, כשבערבים הוחזרה לביתו. דרכונה נלקח ממנה מיד עם הגעתה, הובטחו לה \$500 לחודש, כשגם המשכורת האמורה לא ניתנה לה והמעסיק השתמש בתרמית, בכך שטען שהכסף מופקד בחשבון מיוחד, אשר למעשה אינו קיים. האישה כלל לא ידעה, כי ישנם בישראל עובדים נוספים מהודו או ממדינות אחרות ולא ידעה באיזה עיר היא מתגוררת. סעיף 7 לכתב האישום מתאר את חייה ככאלה בהם "הנאשם ניצל את מצוקתה של המתלוננת המתגוררת בביתו, כשהיא ללא שום מקורות כספיים משל עצמה, ללא שום קשר או היכרות עם בני אנוש מלבד בני משפחת הנאשם, ללא היכרות עם שפות העברית והאנגלית ועל כן נעדרת יכולת תקשורת עם הסביבה, וכן ניצל את חוסר ניסיונה כדי להעסיק את המתלוננת בביתו מעבר להעסקתה החוקית בבית האם במתן שירותי סיעוד כשעבור עבודתה אמר לה שישלם לה תמורה כספית הנופלת במידה בלתי סבירה מהמקובל מועד כשאף לא עמד בתשלום שכר זה וכן העסיק את המתלוננת בביתו ובעבור עצמו"⁹⁶. האישה נעצרה בעת ששטפה את הרכב של מעבידה ואותרה בכלא כנפגעת סחר על ידי מתנדבי "מוקד סיוע לעובדים זרים". היא הועברה למקלט 'מעגן' ותלונתה הועברה לידי מנהלת ההגירה. בקשה למתן אשרה הועברה אל משרד הפנים על ידי "מוקד סיוע לעובדים זרים" בחודש יולי 2009 ובעת כתיבת שורות אלה טרם התקבל מענה.

⁹¹ עת"מ (מחוזי תל אביב) 1380/07, עת"מ (מחוזי תל אביב) 1381/07. הנשים יוצגו על ידי "מוקד סיוע לעובדים זרים".

⁹² המידע נלקח מאתר ארגון "קו לעובד".

⁹³ המידע נלקח מ"מוקד סיוע לעובדים זרים" ומכתב האישום בתיק החקירה. תיק זה היה בטיפול בזמן עבודתי במקום.

⁹⁴ פ"א 30825/08, מדינת ישראל נגד מנשה יזדי, כתב אישום מיום 7.12.2008.

⁹⁵ מכתב של ראש יחידת תביעות במנהלת ההגירה, רפ"ק לופז, אל מנהלת תחום אשרות במשרד הפנים, הגב' יוספוף, מיום 24.6.09 בו צויין, כי "אמנם הוגש כנגד בנה של מעסיקתה של גב'... כתב אישום המייחס לו ביצוע עבירות עושק והעסקה שלא כדין "בלבד" אך הרושם שלנו הנו שהגב'... הועסקה בתנאי עבדות במשך תקופה ארוכה (ללא תשלום כספי כלשהו) וייתכן ואף "נרכשה" מבני משפחתה. חשד זה לא הבשיל לכדי ביסוס אשמה פלילית לנוכח קשיים ראייתיים שונים. על כן, סבורני שנכון יהיה, עניינית, להכיר בה כקורבן סחר לעניין הטבות המגיעות לה".

⁹⁶ עמוד שני לכתב האישום.

מקרה אחרון שיובא הינו סיפורה של עובדת מנפאל⁹⁷, אם לשלושה ילדים, אשר על מנת להגיע לישראל משכנה את כל רכושה. אף היא הגיעה לישראל כשהיא אינה דוברת אנגלית ונלקחה ישירות משדה התעופה אל ביתו של סוכן כח האדם אשר הזמין אותה. אותו אדם היה נשוי לאישה נפאלית אשר שימשה לו כמתורגמנית. השניים לקחו את דרכונה ונעלו את האישה בחדר המצוי בשיפוצים, כשהיא מולנת על מזרן חשוף על הרצפה, ללא שמיכה, ללא אוכל ושתייה. בני הזוג איימו עליה פן תברח או תבקש עזרה. מפעם לפעם היו מוציאים אותה ומעבירים אותה לידי מעסיקים שונים, לתקופות שונות, כפי שיחפצו, כשעל עבודתה לא קיבלה שכר (ככל הנראה הועבר שכרה ישירות למחזיקיה). בין מעסיק למעסיק הוחזרה האישה אל החדר הנעול. לאחר שאבד דרכונה החליטו מחזיקיה, כי אין להם חפץ בה עוד והשליכוה לרחוב. היא נמצאה על ידי אישה מנפאל והגיעה באמצעותה אל משרדי "מוקד סיוע לעובדים זרים". היא הועברה אל מקלט 'מעגן' ותלונתה הוגשה אל מנהלת ההגירה. תיק החקירה נסגר מחוסר ראיות ועל החלטה זו הוגש ערר בחודש נובמבר שנת 2008, אשר עדיין מתברר. בקשה למשרד הפנים למתן אשרה לא נענתה ועתירה הוגשה⁹⁸. לאחר הגשת העתירה נקבע לאישה שימוע במשרד הפנים, לאחריו הוצע לה לעזוב את ישראל, או לסיים את שנות העבודה המותרות לה על פי דין, כשהיא כבולה למעסיק בתחום הסיעוד. האישה בחרה באפשרות השנייה.

ניתן לראות ממקרים אלה, המייצגים דוגמאות שונות להחזקה בתנאי עבדות וסחר למטרות עבדות, כי מדובר בעיקר באנשים המגיעים מנפאל, הודו, סרי לנקה, כשהם אינם דוברים את השפה האנגלית ברמה מספקת; מדובר בעבודות משק בית או חקלאות, הכרוכות בבידוד והמייצרות כר נח לניצול; באנשים ששילמו הון עתק, או מכרו את רכושם, או משכנו אותו על מנת להגיע לכאן ובכך נוצרת פגיעות אינהרנטית; כבילה למעסיק, דבר אשר גורם להסכנה עם תנאים בלתי אפשריים, מתוך פחד לאבד את רישיון השהיה, וכח נוסף בידי המעסיק אשר יודע ששהותו החוקית של העובד תלויה בו. פרט לסממן האחרון, אשר, כאמור לעיל, צויין בפני עצמו כעבדות מודרנית על ידי בג"ץ, הסממנים האחרים מופיעים גם במסמכים רשמיים של המדינה, דוגמת מסקנות הצוות לבנית מערך זיהוי⁹⁹.

ומי הם המעבידים? מהמקרים המתוארים לעיל עולה, כי מדובר בקבוצה מגוונת, אשר לא נראה, כי ניתן לאתר מאפיינים דומים, פרט לשיטות ההעסקה והניצול. לא נמצא "עבריינים" בין מחזיקי העבדים, ולא מדובר בעולם עברייני, כפי שראינו בעולם הסחר למטרות זנות. בדוגמאות לעיל מדובר היה במעסיק סיעודי; בחקלאים; ביהלומן; בסוכן כח אדם; במנהל בנק ובאיש תקשורת. מבחינה גיאוגרפית מדובר באירועים שהתרחשו בכל חלקי הארץ ולא באיזור מסוים. במקרים נוספים, אשר לא הובאו כאן מקוצר היריעה וטופלו על ידי ארגוני זכויות אדם, היה מדובר באם לארבעה מרמת השרון שביקשה עזרה בגידול הילדים והחזיקה עובדת מהודו בתנאי עבדות; ברופא ממזרח ירושלים שהחזיק עובדת כלואה במחסן ללא מזון; בחקלאי מהדרום שהעביד עובדים מאסיה כמעט כל שעות היממה בתנאי מגורים קשים, ואילץ אותם לעבוד עם חומרים מסוכנים ללא הגנה ובבעל רשת מסעדות מרמלה שהביא עובדים מהודו לישראל בתרמית, החזיק בהם בכפייה ועיכב את דרכונם. את קולם של מחזיקי העבדים בישראל

⁹⁷ המידע נלקח מ"מוקד סיוע לעובדים זרים" וכן מכתבתה של סיני רותי **מכרה מסעדה בנפאל כדי לעבוד בישראל - והועסקה כעבד בלא שכר**, עיתון הארץ, 24.5.2007. תיק זה היה בטיפול בזמן עבודתי במקום.

⁹⁸ עת"מ (מחוזי ירושלים) 1054/09, הוגש באמצעות "מוקד סיוע לעובדים זרים".

⁹⁹ ראה ה"ש 86.

ניתן "לשמוע" בעת זו, בה כמעט לא מתנהלים תיקים בבתי המשפט, רק דרך תיקי חקירה. הזדמנות מאלפת לשמוע את קולו של אחד מהם ניתנה במקרה של אותה עובדת מהודו, אשר הוזכרה לעיל, אשר נגד מעבידה הוגש כתב אישום בגין עושק. המעביד, מנשה יזדי, כאמור יהלומן, התראיין לכתבה בעיתון ואף הופיע על שער מוסף "המגזין" של אותו היום¹⁰⁰. נראה, כי התקשורת התעניינה במקרה כיוון שלא רק שהיה מדובר ביהלומן, אלא באחד מתומכיה הנדיבים של תחרות מלכת היופי ותורם ידוע לקבוצת הכדורסל מכבי תל אביב. המעביד תואר בכתבה כמי שהמום מהאשמות נגדו וכמי שנאלץ לבלות בבית המשפט "עם זונות"¹⁰¹ ומתאר עצמו כנדבן ידוע שנעשה לו עוול. על פניו, תגובתו מצביעה על כך שאינו מבין מה פסול במעשיו ורואה ביחסו לעובדת כאל רכושו עניין רגיל שאין לנסות להצניעו, כך לדוגמה: "אז היא שטפה לי את האוטו, ביג דיל. העלימו לי אותה לגמרי. לקחו לי אותה מהבית"¹⁰² (ההדגשות אינן במקור). בהמשך, כשנשאל על ידי הכתבת שאלות קשות על תנאי העסקתה של העובדת, מתגונן המעביד בטענה ש"זה נוהג בהודו. ככה מתנהגים שם, זה מקובל"¹⁰³ ולשאלתה מדוע העסיק את המתלוננת בשטיפת הרכב ובנקיונות בשעה שהייתה אמורה לעבוד אצל אימו בסיעוד, הוא עונה "יש לי מרצדס, והיא מאד אהבה לנקות אותה. מה אני אגיד לה? אל תעשי?"¹⁰⁴.

כאמור, חוסר ההבנה של עצם השימוש באדם אחר עולה בבירור מהכתוב ועניין המוצא של העובדת משחק תפקיד נכבד מבחינתו של אותו מעביד. מהמעט שראיתי במקרים של מעבידים אחרים, לא מדובר בגישה יוצאת דופן. שינוי תודעתי חייב להתרחש, אבל לא רק אצל המעבידים, אלא אולי, בראש ובראשונה, אצל רשויות האכיפה.

מדיניות אי אכיפה?

לכאורה הגענו למנוחה ולנחלה – ניסיון משמעותי באכיפת סחר בנשים למטרות זנות, שיקום הנפגעות, הצלחה במיגור התופעה וחוק חדש ומקיף שנחקק על מנת להתמודד עם תופעות סחר נוספות. ההנחה הייתה שמכיוון שהנפשות הפועלות בתחום הסחר בנשים הן אלה שתמשכנה גם עתה בתחום הסחר במהגרי עבודה, תישען הפעילות על ניסיון השנים בבואנו להפשיל שרוולים וליישם את החוק החדש. לא כך קרה. בעת כתיבת שורות אלה, לקראת סוף שנת 2009 ובחגיגות שלוש שנים לחוק, הרשויות עדיין מתקשות בהעברת מוקד ההתייחסות מנשים זרות מחבר העמים העוסקות בזנות, אל נשים וגברים מאסיה המועסקים בבתי מגורים ובמושבים חקלאיים. כפי שהיחס אל נפגעות הסחר למטרות זנות היה בתחילה כאל "זונות זרות", אשר יש להרחיק במהירות על מנת שהתופעה תיעלם מעינינו, כך היחס הראשוני כיום אל נפגעי העבדות ועבודות

¹⁰⁰ שלזינגר ליאת, **כלוב של יהלומים**, עיתון מעריב, 9.7.09. הכתבה פורסמה גם באתר האינטרנט של מעריב

<http://www.nrg.co.il/online/1/ART1/913/919.html>

¹⁰¹ שם, עמ' 5.

¹⁰² שם, שם.

¹⁰³ שם, שם.

¹⁰⁴ שם, שם.

הכפיה הוא כאל "עובדים זרים", "לא חוקיים", אשר "יעשו הכל כדי להשאר כאן" ועל כן יש לגרשם במהירות וביעילות. כמתואר לעיל, על מנת שהרשויות תראנה בהם כנפגעים יש לפנות לבית המשפט, להגיש עררים ולהיות במעקב שוטף אחר פעילות הרשויות.

אין מחלוקת על כך שיישום חוק תלוי ברשות האכיפה ועל אף שמלכתחילה אולי לא היה מקום להעניק שיקול דעת לרשות המבצעת, אלא לדרוש אכיפה שיויונית ומאמצי חקירה שווים, בפועל שיקול הדעת הוא אינהרנטי לעבודת רשויות האכיפה, עקב תקציב וכח אדם מוגבלים.¹⁰⁵ פרופ' רוזן-צבי מסביר שיישום חוק כולל גם היבט ערכי, אשר בא לידי ביטוי במסגרת פנימית ובמסגרת חיצונית. החיצונית, היא המציאות החברתית הקיימת והפנימית, היא שיקול הדעת ביישום. במסגרת פנימית זו קיים מתח בין המישור העקרוני - של העובדות, למישור הפרטני - של המקרה הספציפי.¹⁰⁶ נראה, כי המתח הזה בא לידי ביטוי בעבודת מנהלת ההגירה, אשר פותחת בחקירות, אך מושכת ידיה מהם בטענות פרטניות, של "אין די ראיות במקרה זה"¹⁰⁷ ו"לא זה המקרה לקרוא לו סחר" וכך משתמטת מתפקידה. בדיון בכנסת מהעת האחרונה התבטא בנושא זה ראש יחידת תביעות במנהלת ההגירה: "סחר זה מושג קצת גדול. אני יותר אוהב לקרוא לזה פגיעה בחירות שזה כולל גם עבירות של ניצול חמור, עבירות של פגיעה מינית, עבירות של עבדות כפייה וכל מיני עבירות מרמה, ניצול כספי חמור כלפי אותם עובדים זרים"¹⁰⁸. ובהמשך טען, כי "הרבה תיקים נפתחים בחשד לביצוע עבירות חמורות לסחר בבני אדם למטרת עבדות, שבאמת קוראים את התיק אז רואים שהעבירות הן חמורות אבל הם ברמה פחות חמורה. הם ברמה יותר של עושה, של ניצול חמור, או עבדות כפייה. לא ממש נתקלנו בסיטואציה של סחר בבני אדם למטרת עבדות"¹⁰⁹.

במקביל, ובדומה לכך, נשמעת גישת הרשויות שיש למצוא את התיק הראשון ה"מושלם", אשר יגיע אל בית המשפט והוא זה אשר יסלול את הדרך לתיקים הבאים.¹¹⁰ גישה זו מונעת אכיפה של התיקים המונחים על שולחן התביעות ועונים ללשון החוק ולסממנים שנקבעו על ידי הועדה הבין משרדית. כמו כן, מכח גישה זו נגרמת עוגמת נפש לנפגע שתלונתו נגזת והוא אינו מוכר כנפגע סחר ומאפשרת למחזיקי עבדים להמשיך במעשיהם באין מפריע. בנוסף, אם עשרות המקרים שהגיעו לפתחן של רשויות האכיפה לא ענו על ההגדרה של "התיק המושלם", כיצד, אם ימצא אותו תיק שיזעזע את אמות הסיפים, הוא יסייע לסלול את הדרך לכל אותם מקרי עבדות "שגרתיים" ו"בנאליים", בהם נתקלים בשנים האחרונות הארגונים המסייעים למהגרי עבודה?

¹⁰⁵ דליה אבן, דסואטודו, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור למשפטים, האוניברסיטה העברית, תשל"ז, עמ' 191.

¹⁰⁶ אריאל רוזן-צבי, "על משפט ומציאות", הפרקליט (ספר היובל, תשנ"ד), 77, 84.

¹⁰⁷ על קביעה זו הוגשו שבעה עררים באמצעות "מוקד סיוע לעובדים זרים" בשנתיים האחרונות, כשהטענות היו לרוב על כך שלא נחקרו עדים, לא התקיימו עימותים ואם כן, לא היה תרגום ראוי, שהחקירות לא היו מעמיקות ושהיה שיהוי בזמן פתיחת החקירה. העררים לא פורסמו, בשל חשש לשיבוש הליכי חקירה.

¹⁰⁸ ראה הע"ש 3, דברי רפ"ק לופז בעמ' 16 לפרוטוקול (פורסם באתר הכנסת).

¹⁰⁹ שם, עמ' 17. תגובת חברי הועדה הייתה שקיימים פרמטרים בינלאומיים להגדרת הסחר וכי דבריו משמשים מכבסת מילים. בפרוטוקול הישיבה הבאה, מיום 28.7.2009, בעמ' 21, מציין רפ"ק לופז, כי בשנת 2008 נפתחו 24 תיקים (הפרוטוקול פורסם באתר הכנסת).

¹¹⁰ הע"ש 3, בעמ' 23 לפרוטוקול, דברי עו"ד ליאנה בלומנפלד מגד, פרקליטות המדינה (פלילי): "בהקשר הזה אנחנו נמצאים רק בכתב אישום אחד שהוגש בגין עבדות כפייה. אבל לא משום שלא נעשית עבודה. נעשית עבודה חקירתית משמעותית והתיקים נבדקים כדי לראות מה התיקים המתאימים בהיותם תיקים ראשוניים שיקבעו הלכות לאחר מכן." (פורסם באתר הכנסת).

האם במקרה הסחר בבני אדם מדובר במנהג אי אכיפה? ד"ר דליה אבן מציינת, כי "במשטרים דמוקרטיים יחסי הגומלין בין דעת הקהל ולחץ הציבור לבין הגופים המבצעים גמישים הרבה יותר [מאשר במשטרים טוטליטריים]. הרשות המבצעת היא מדגם מייצג של השקפות הרווחות בציבור."¹¹¹ ואכן, זכויות עובדים זרים אינם בראש מעייניו של האזרח הקטן, או של רשויות האכיפה. לפי "מנהג אי האכיפה" (דסואטודו), אשר לא הוכר בתפיסת המשפט הישראלית, אי אכיפה של הרשות, על אף הפרות של החוק על ידי הציבור, הופכת לדפוס שהציבור מסתמך עליו ולבסוף הופכת לכדי מנהג¹¹². הסיבות למנהג אי האכיפה מגוונות ועשויות להיות בשל אנכרוניזם של החוק, חוקים שההצדקה להם שנויה במחלוקת ציבורית פוליטית, חוקים שאין הציבור יכול לעמוד בהם, חוקים גורפים מידי, הסתגלות מדיניות התביעה למציאות, ועוד¹¹³. במקרה שלנו, פרט לסיבה הראשונה (שכן המדובר הוא בחוק המנסה להעמיד את ישראל בשורה אחת עם מדינות "מתקנות"), כל התשובות יכולות להיות נכונות ולהוביל לאי אכיפה.

פרופ' אריאל רוזן צבי טוען שאם קיים פער בין החוק למציאות, "בין המשפט לחיים" כהגדרתו¹¹⁴, יש לבחון את הפער הזה ואת הגורמים לו. רוזן-צבי מתאר מקרים בהם מן הראוי להתעלם מחוקים מסויימים, אשר הגיע הזמן להיפרד מהם ומסיבות שונות לא עשו כן, ומקרים בהם אם תיכנע הרשות לרצון העם נגיע להדרדרות מוסרית – חברתית. אם נניח שסחר בבני אדם ועבדות במהגרי עבודה לא משתייך לקבוצה הראשונה, על פי רוזן-צבי יש לפעול במקרים כאלה להטמעת החוק ולנקוט באמצעי אכיפה נמרצים לשנות את המציאות¹¹⁵. עם זאת, מציין רוזן-צבי, ייתכן שהפער מצביע על משבר בין החוק לבין "יכולת ההטמעה החינוכית, יכולת הסיגול האנושי והחברתי וההשלמה החברתית"¹¹⁶. אם כך, ייתכן, כי קיים קושי בהטמעת חשיבות החוק האוסר על סחר בבני אדם וחשיבות אכיפתו, ראשית אצל הרשויות, לאחר מכן בציבור הרלוונטי של המעבידים ובציבור הרחב.

סיבות אפשריות לאי האכיפה

מהיכן נובעים הקשיים? בניגוד לכניסת המשטרה לבית בושת ויציאתה עם עשרות נשים זרות, כאן מדובר בעבירה המתאפיינת בבידוד. המוחזקים בתנאי עבדות מפוזרים, איש איש אצל מעבידו, עובדים מאחורי דלתות סגורות, או בחלקת אדמה בקצה מושב. המשטרה ופקחי התמ"ת אינם נוהגים "לפשוט" על בתי קשישים ועל חוות חקלאיות, על מנת לבחון את תנאי העסקת העובד, כך שמי שאינו מוזמן להיכנס פנימה ובנוסף, אינו יודע על מה להתבונן, לא ידע על המתרחש מתחת לאפו.

שנית, כשהחלה המשטרה באכיפה מסיבית של החוק האוסר סחר בנשים למטרות זנות היא יצאה לשטח כשבאמתחתה הגדרה פשוטה יחסית לאיתור הנשים והיא: אישה, זרה, עוסקת בזנות, הגיעה ממדינות חבר העמים, הועברה לישראל דרך גבול מצרים. אם כל התשובות "נכונות" הרי שהיה מדובר בקורבן סחר. אוכלוסיית נפגעי העבדות קשה הרבה יותר לזיהוי. גם

¹¹¹ שם, שם.

¹¹² מיכל טמיר, **אכיפה סלקטיבית**, שריגים-ליאון: נבו, 2008 תשס"ח, עמ' 12.

¹¹³ שם, עמ' 13.

¹¹⁴ הע"ש 106, עמ' 81.

¹¹⁵ הדוגמה המובאת היא האונס בשומרת, בו בית המשפט גרם לשינוי תפיסתי-חברתי בקבלו את הערעור. שם, שם.

¹¹⁶ שם, עמ' 82.

אם תבחין המשטרה בניצול של מהגר עבודה, היא תצטרך להבחין בין ניצול "סתם" להחזקה בתנאי עבדות.

לא רק למתבונן מהצד לא יהיה קל לקבוע באבחנה האם עומד בפניו קורבן עבדות, גם הנפגעים עצמם לא מגדירים עצמם ככאלה, מסיבות מגוונות, בהן תנאי חיים קשים במדינות המקור, פחד מפני גירוש, ועוד, כפי שצוטט לעיל מפי כבי' המשנה לנשיא (כתוארו אז) חשין "אני נכון להניח כי העובדים הזרים - רוב שבהם - נכונים לשאת את הפגיעה בכבודם ובחירותם", עניין זה מוסיף קושי בעת אכיפת החוק.

אבל אולי הסיבה המרכזית, אשר מקשה על האכיפה בתחום העבדות ואינה דומה לסחר למטרות זנות, היא מיהות העבריין. גם אם במחקר שנעשה בארץ על סוחר הנשים הישראלי נמצא שלרוב לא היה לו עבר פלילי, לפחות לא רשום, לפני העיסוק בסחר לזנות¹¹⁷, עדיין מדובר היה בסביבה עבריינית ברורה. כאן מדובר במסגרת של פעילות מותרת, אלא שיש לדקדק בפרטיה. במקרים של החזקה בתנאי עבדות הסביבה היא נורמטיבית, העבודה היא נורמטיבית (בניגוד לעיסוק בזנות שגם אם אינו עבירה פלילית, הוא אינו נחשב עיסוק נורמטיבי) ולא ניתן להבחין בין מצב חוקי למצב שאינו חוקי, אלא לאחר בדיקה. החשש מפני הפללת מקרים חוקיים, עלה שוב ושוב, בוועדת חוקה, חוק ומשפט בעת הדיונים על הצעת החוק. ולא רק החשש מהפללת נושאים חוקיים עמד, כך נראה, מול עיניהם, אלא גם התעמתות עתידית אפשרית מול מוקדי כח, גם בנושאים שעל גבול החוקי. כך, למשל, התבטא יו"ר ועדת חוקה דאז ח"כ איתן "אני רוצה להיות שומר חוק, ואני רוצה לפתוח חברה להספקת שירותי כוח אדם, אני רוצה להבין איפה קו הגבול בין מכירת בן-אדם, לבין תיווך ביחסי עבודה"¹¹⁸. זאת, על אף שנושא הדיון נסב על שליטה בחיי אדם אחר, על שעבוד ועל החפצה של אנשים. ובכל זאת, בהמשך, נציגת התמ"ת מתעקשת ש"חשוב מאוד, שמתווך כוח-אדם, או חברת מנפאואר, שעושים עסקה רגילה, לא ייחשבו לעוברי עבירה"¹¹⁹. כך, גם בזמן הדיונים האם לאמץ לחוק הישראלי את קריטריון ה"אמצעי הפסול" המצוי באמנת האו"ם, האסוציאציה של אנשי החוק הייתה קניית ומכירת שחקני כדורסל, שיש להתחשב בה ולשים לב לכך שהמעשה לא יופלל במסגרת החוק¹²⁰. הדיון בנושא שחקני כדורסל וחברות כח אדם ממשיך לאורך עשרות עמודים¹²¹. שאלות נוספות נשאלו בהקשר של הגבול העובר בין עבודה כדין, ניצול ועבדות, שוב בשל העובדה שהמסגרת היא נורמטיבית, למשל, עבודת סיעוד בבית קשישה¹²². כך מציינת נציגת התמ"ת "המצב פה הוא בניגוד למצב שיש בעבירה של זנות או סרסרות. העסקת עובד זאת פעילות חוקית שאפילו מעודדים אותה. אסור לנו לפגוע בפעילות החוקית... לחקלאי שיש לו 20 עובדים והמגורים שלהם אינם ברמה סבירה..."¹²³.

גם הארגון הבין לאומי "Save the children" מצביע על כך שעבדות משקי בית לא נמצאת תחת ביקורת ציבורית כמו עבדות בתעשיית המין ועל כן יש לגייס ציבור לגורמים חוקיים

¹¹⁷ הע"ש 37, עמ' 44-45.

¹¹⁸ פרוטוקול ישיבת ועדת החוקה חוק ומשפט, מיום 15.2.2005, עמ' 10 (פורסם באתר הכנסת).

¹¹⁹ שם, עמ' 21.

¹²⁰ ראה הע"ש 66, עמ' 18 לפרוטוקול, דברי עו"ד עודד ברוק, היועץ המשפטי של המשרד לביטחון פנים (פורסם באתר הכנסת).

¹²¹ שם, עמ' 27, דברי יו"ר הוועדה מיכאל איתן.

¹²² פרוטוקול ישיבת ועדת החוקה חוק ומשפט, מיום 24.7.2006, עמ' 31 (פורסם באתר הכנסת).

¹²³ פרוטוקול ועדת חוקה חוק ומשפט, מיום 17.7.2006, עמ' 22, דברי עו"ד שושנה שטראוס, נציגת התמ"ת (פורסם באתר הכנסת).

לקחת חלק ב"תעשייה" באופן חופשי ולהרויח מניצול עובדים בחסות החוק. כך, מוזכרים בדו"ח הארגון¹²⁴ סוכנויות גיוס והשמה במדינות המקור ובמדינות המוצא, פוליטיקאים, אנשי עסקים, סוכני נסיעות, ומלווים בריבית. נושא זה, ראוי להקדיש לו דיון נפרד שלא יעשה במסגרת מצומצמת זו. כך או כך, על מנת להיווכח בלחצים המופעלים מכיוון קבוצות אינטרס, כמו חקלאים וחברות כח אדם, אין צורך להגיע כדי עבירות פליליות, די לראות את הקושי של הרשויות להפעיל סנקציות מנהליות, כשלילת היתרי העסקה למעסיקים סיעודיים מתעללים¹²⁵. כאמור, לישראל אין מדיניות הגירה מוצהרת והמדיניות הננקטת בפועל היא קשה ומתחילה באי אכיפת נושא דמי התיווך המביא לכאן אנשים במצב של פגיעות עקב חובות עצומים, ממשיכה בהסדר הכבילה (אשר פורט לעיל), ההופך את מי שמוזמן לכאן על ידי המדינה לצמית של אדונו, ומסתיימת בעקרון "הדלת המסתובבת"¹²⁶, על פיו מובאים עוד ועוד עובדים על ידי סוכנויות כח אדם, בעוד מהגרי עבודה רבים נמצאים כאן נטולי עבודה ועל כן מועדים לגירוש. יחד עם אי שלילת היתרי העסקה, גם כאשר ישנה פגיעה בעובד, באי אכיפת חוקי עבודה על מהגרי עבודה ובאופן כללי רדיפה אחר העובד החלש, תחת רדיפת חברות כח אדם ומעסיקים המפרים את החוק באין מפרע, מותר למעשה "דמם" של מהגרי העבודה וניצולם כמעט בלתי נמנע. פרט לאמור לעיל, נהלים פנימיים של משרד הפנים, שחלקם אף לא פורסמו, מאירים את היחס למהגרי העבודה כיחס אינסטרומנטלי בלבד, כך למשל, האיסור על שהיית בני משפחה מקרבה ראשונה בישראל ונוהג ההלשנות בנושא זה (על זוגות שהתחתנו כאן, על הורה וילד ששוהים כאן במקביל), שהיה רווח בעת הארכת אשרות, וכך גם האיסור על הולדת ילדים¹²⁷. יחד עם שונותם וזרותם התרבותיים – הפיזיים – הדתיים של אותם אנשים, ניתן להסביר את היחס אליהם כאל "עובדים" ולא כאל אנשים בעלי זכויות ולהבין מדוע ההחזקה בתנאי עבדות פורחת באין מפרע. כל המאפיינים שצוינו לעיל יכולים להסביר את הקושי התפישתי של הרשויות לקיים את הדין ולאכוף אותו על עברייני החוק, אשר אינם נתפסים כעבריינים, לא רק בשל היותם חקלאים, אנשים מן הישוב וקשישים, אלא גם בשל הקושי להבין את חומרת המעשים, המתנהלים, כאמור,

¹²⁴ ראה הע"ש 77, עמ' 50-51.

¹²⁵ ראה תגובת ארגון "קו לעובד" להנחיות שר התמ"ת (שלא פורסמו רשמית) להמנע משלילת היתרי העסקה למעסיקים מתעללים <http://www.kavlaoved.org.il/media-view.asp?id=2245> וכן סיני רותי, **מעסיקים מתעללים יוכלו להמשיך לשכור מטפלים**, עיתון הארץ, 31.10.2008.

<http://www.haaretz.com/hasite/spages/1033144.html>

¹²⁶ ראה הכתבה הראשונה שפורסמה בנושא: סיני רותי, **למה משקיעה המדינה מאתיים מיליון שקלים בגירוש 50 אלף עובדים זרים? כדי לפנות מקום למאה אלף עובדים חדשים שיכניסו למאכערים מיליארד שקלים**, עיתון הארץ, 2.10.2002.

<http://www.haaretz.co.il/hasite/pages/ShArt.jhtml?itemNo=215228&contrassID=0>

וכן ויילר פולק דנה, **הדלת המסתובבת: ישראל נאבקת בגירוש המהגרים, אך מנפיקה אשרות חדשות**, עיתון "הארץ", 15.7.2009. <http://www.haaretz.co.il/hasite/pages/1100270.html>

¹²⁷ הנוהל קבע בתחילה שעל מהגרת עבודה שילדה בישראל לעזוב תוך 90 יום. בהמשך שונה הנוהל והיום על האשה לבחור בין שליחת התינוק למולדתה תוך שלושה חודשים מלידתו לבין גירוש ביחד עימו, גם אם טרם הגיעה למכסת שנות ההעסקה המותרות. על כך הוגשה עתירה לבג"ץ (11437/05 קו לעובד ואח' נגד מדינת ישראל) בשנת 2005, אשר עדיין תלויה ועומדת. ראה גם

אין מדינה לאהבה - פגיעות בזכות למשפחה של מהגרי עבודה בישראל, דו"ח האגודה לזכויות האזרח וקו לעובד, ללא תאריך. <http://mehagrim.googlepages.com/NoStateForLove.pdf>

במסגרת חוקית ורצויה. בנוסף, הקושי נובע מכך שהעבירות מתקיימות באנשים שהורגלנו להסתכל עליהם באופן אינסטרומנטלי, כ"עובדים".

לסיכום – דרוש שינוי תפיסתי

השינוי שחולל המאבק בסחר בנשים למטרות זנות הוביל, בסופו של דבר, לטיפול בנושא הזנות בכלל. בשנת 2009, לראשונה, נפתחו שני מקלטים לנשים ישראליות בזנות¹²⁸, המיועדים לשיקומן ושוב, לראשונה, הופנה הזרקור לאותן הנשים, לא כאל נשים שיש להוקיע מהחברה, אלא כאל קורבנות נסיבות החיים שיש לסייע להן. ייתכן, כי בסחר במהגרי עבודה והחזקה בתנאי עבדות יהיה צורך לעשות את הדרך ההפוכה ולהכיר תחילה בפגיעותם של מהגרי עבודה בכלל ומשם לפעול לאכיפת חוק הסחר בבני אדם.

פתרון אחד למצב הקיים היום, של עבדות באין מפרע, מוצע בתיזה של דינאן הגורסת שהגלובליזציה, יחד עם קשיחות במדיניות ההגירה של המדינות המפותחות, יוצרות כר פורה לתופעות של סחר בבני אדם. הביקורת של דינאן היא קשה. לטענתו, פרוטוקול האו"ם למיגור הסחר נוקט בגישה נרפית, בכך שאינו חד דיו ובכך שנכשל בהבנת הלחצים הגלובליים המשפיעים מחד על ההגירה ודוחפים אנשים לצאת ממדינותיהם ובהבנת השפעת מדיניות ההגירה של מדינות

¹²⁸ "סלעית" בתל אביב, "אופק נשי" בחיפה, שניהם בפקיח משרד הרווחה ומציעים לנשים דירות חירום ומקלט לאחר גמילה מסמים.

היעד על קרות הסחר, מאידך¹²⁹. אך עיקר הביקורת מופנית כלפי מדינות היעד, אשר לטענתו, למרות שלכאורה עושות מאמצים להלחם בסחר בבני אדם בגבולותיהם, למעשה אין משמעות למאמצים אלה, כל עוד מדיניות ההגירה נוקשה - מדינות יעד מציינות את סגירת הגבולות כחלק מהלחימה בסחר, כשלמעשה הצעד הזה **מעודד** סחר בבני אדם וכך גם התנהלותם כלפי הזרים הנמצאים בתוכם¹³⁰. לטענתו, אם מדינות מבקשות להיאבק בסחר בבני אדם יש לשלב בין טיפול במצב במדינות המוצא, אשר דוחף את האנשים לצאת החוצה, ובמדינות היעד - לאכוף ענישה נגד סוחרי אדם, לסייע לנפגעים כדי להרויח את שיתוף הפעולה שלהם ובאופן כללי להעביר את הפוקוס ממלחמה ב"זרים" ללחימה בסחר, על ידי אכיפת חוקי עבודה שווים על זרים ולא זרים כאחד, גם ללא קשר למעמד חוקי ולקיום עבודת הסברה על חשיבות ההגירה למדינות יעד¹³¹. בנוסף, לטענתו, יש לדאוג לכך שהאשרות שניתנות לעובדים לא תהפוכנה את העובד לחשוף לפגיעה¹³², כמו אשרות אשר לא מאפשרות לעבור ממעסיק למעסיק באופן חופשי (כפי שנהוג בישראל), והוא מטיל תפקיד על מדינות המקור לקידום זכויות עובדיהם הנמצאים מעבר לים וקידום ההגנה עליהם. כך שלפי תפיסה זו, יש להיאבק על זכויות מהגרי העבודה כעובדים וכבני אדם ובמקביל לרכז את הגבולות, על מנת למנוע סחר.

בניגוד לתפיסה של דינאן של גבולות רכים, אך בהמשך לחלק הראשון של המשוואה, פרסם מרכז מציל¹³³, בחודש אוגוסט השנה, נייר עמדה בנושא מדיניות הגירה בישראל, שם מוצעת התבנית של "קשה בחוץ קל בפנים"¹³⁴. גישה זו מציעה ראשית להסדיר את מדיניות ההגירה בישראל והצעתם הקונקרטית היא להקפיד הקפדה יתירה על התרת הכניסה לישראל, אך מרגע שהותר לאדם להכנס ולעבוד כאן, יש להקפיד על זכויותיו, כולל מסלול להתאזרחות.

זוהי, אולי, תחילת הדרך לפיתרון - תפיסת "עובדים זרים" כאנשים שווי זכויות, אחר כך כמהגרים ולבסוף גם כעובדים. לא נותר אלא לסיים באמרה הנודעת, המיוחסת לסופר ולמחזאי מקס פריש "רצינו עובדים, קיבלנו בני אדם", ולקוות שגם בישראל יתרחש השינוי, בו יופנם חלקו השני של המשפט ואז, אולי, יוכל להתחיל המאבק בסחר בבני אדם.

¹²⁹ ראה הע"ש 5, עמ' 76.

¹³⁰ שם, עמ' 75.

¹³¹ שם, עמ' 76.

¹³² שם, עמ' 77.

¹³³ התפיסה של מרכז מציל¹³³ היא יהודית ציונית והאיום הדמוגרפי הוא חלק מהמשוואה בה היא פועלת.

¹³⁴ **התמודדות עם הגירה גלובלית - מתווה למדיניות הגירה לישראל**, נייר עמדה מרכז מציל¹³⁴, שלמה אבינרי ליאב אורגד, אמנון רובינשטיין. עורכת רות גביון, עמ' 60.

ביבליוגרפיה

חקיקה

ישראלית

- דברי הסבר לחוק איסור סחר בבני אדם, הצעות חוק הממשלה – 231, מיום 26.1.2006.
- חוק איסור סחר בבני אדם (תיקוני חקיקה), התשס"ז-2006.
- חוק בתי המשפט [נוסח משולב] התשמ"ד-1984.
- חוק הסיוע המשפטי התשל"ב-1972.
- חוק סדר הדין הפלילי [נוסח משולב] התשנ"ב-1982.
- חוק עזרה משפטית בין מדינות, התשנ"ח-1998.
- תקנות בתי המשפט (אגרות) התשס"ז-2007.
- תיקון תש"ס לחוק העונשין [ס"ח 1746 (21/7/00)].

זרה

Trafficking and Violence Protection Act of 2000.

Trafficking Victims Protection Reauthorization Act of 2003.

אמנות

Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, Supplementing the United Nations Convention Against Transnational Organized Crime.

Slavery Convention, signed in Geneva on 25 September 1926.

הליכים משפטיים

פ"א 30825/08, מדינת ישראל נגד מנשה יודי, כתב אישום מיום 7.12.2008.
בג"ץ 4542/02 קו לעובד ואח' נ' ממשלת ישראל, פסק דין מיום 30.3.2006, החלטה מיום 24.11.08.

בג"ץ 11437/05 קו לעובד ואח' נגד מדינת ישראל, טרם ניתן פסק דין.
עת"מ (מחוזי תל אביב) 1380/07 פלונית נ' מדינת ישראל, (לא התקיים דיון).
עת"מ (מחוזי תל אביב) 1381/07 פלונית נ' מדינת ישראל, (לא התקיים דיון).
עת"מ (מחוזי ירושלים) 1054/09 פלונית נ' מדינת ישראל, (לא התקיים דיון).

כנסת

פרוטוקול ועדת המשנה למאבק בסחר בנשים, 26.12.2007,
פרוטוקול ועדת המשנה למאבק בסחר בנשים, 2.7.2008,
פרוטוקול ועדת המשנה למאבק בסחר בנשים, 15.7.2009,
פרוטוקול ועדת המשנה למאבק בסחר בנשים, 28.7.2009,
פרוטוקול ועדת חוקה חוק ומשפט, 15.2.2005,
פרוטוקול ועדת חוקה, חוק ומשפט, 9.8.2005,
פרוטוקול ועדת חוקה, חוק ומשפט, 10.7.2006,
פרוטוקול ועדת חוקה, חוק ומשפט, 17.7.2006,
פרוטוקול ועדת חוקה, חוק ומשפט, 24.7.2006.

דו"חות וניירות עמדה

עברית

אישה עוברת לסוחר - סחר בנשים בישראל, 2003, דו"ח מוקד סיוע לעובדים זרים, אישה לאישה מרכז פמיניסטי - חיפה, מרכז אדוה.

אין מדינה לאהבה - פגיעות בזכות למשפחה של מהגרי עבודה בישראל, דו"ח האגודה לזכויות האזרח וקו לעובד, ללא תאריך.

הברחת נשים לישראל וזנות בכפיה, דו"ח שדולת הנשים בישראל, נובמבר 1997.

הוועדה המייעצת לבחינת מדיניות הגירה למדינת ישראל, דו"ח ועדת רובינשטיין (דו"ח ביניים), 7.2.2006.

המיניסטריון, הפרת זכויות אדם בידי מנהל האוכלוסין, דו"ח האגודה לזכויות האזרח, 2004.

התמודדות עם הגירה גלובלית: מתווה למדיניות הגירה לישראל, נייר עמדה, מרכז מציל"ה למחשבה ציונית, יהודית, ליברלית והומניסטית, 2009.

כי גרים הייתם - עבדות וסחר בבני אדם בישראל, דו"ח מוקד סיוע לעובדים זרים, אוקטובר 2002.

"למנוחה לא נגרם כל נזק" - התמודדות מערכת המשפט עם הסחר בבני אדם בשנת 2007, דו"ח מוקד סיוע לעובדים זרים, יולי 2008.

משוואה עם נעלם - לקוחות של נשים הנסחרות בתעשיית המין בישראל, דו"ח מוקד סיוע לעובדים זרים והקליניקה למאבק בסחר בנשים באוניברסיטה העברית, אפריל 2005.

סחר נשים בישראל, דו"ח מוקד סיוע לעובדים זרים, 2001.

עוד משלוח מטשקנט - קיום לדמותו של סוחר הנשים הישראלי, דו"ח מוקד סיוע לעובדים זרים, דצמבר 2007.

אנגלית

דו"ח מחלקת המדינה האמריקאית משנת 2000.

דו"ח מחלקת המדינה האמריקאית משנת 2005.

דו"ח מחלקת המדינה האמריקאית משנת 2006.

דו"ח מחלקת המדינה האמריקאית משנת 2009.

Trafficking – a demand led problem? A multi-country pilot study, Save the Children, Sweden, 2002.

מאמרים וספרים

עברית

אבן דליה, **דסואטודו**, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור למשפטים, האוניברסיטה העברית, תשל"ז.

המרמן אילנה, **במחוזות זרים**, הוצאת עם עובד, 2004.

טמיר מיכל, **אכיפה סלקטיבית**, שריגים-ליאון : נבו, 2008 תשס"ח.

רוזן-צבי אריאל, "על משפט ומציאות", **הפרקליט**, ספר היובל, תשנ"ד.

אנגלית

Bales Kevin, **Disposable People**, University Press of California (1999).

Dinan Kinsey Alden, "Globalization and national sovereignty: From migration to trafficking", at **Trafficking in humans: Social, cultural and political dimensions**, Cameron and Newman (eds), United Nations University Press, 2007, ISBN, 60.

החלטות ממשלה והנחיות פרקליטות המדינה

החלטת ממשלה מס' 2806, מיום 1.12.2002.

החלטת ממשלה מס' 63, מיום 21.5.2006.

הנחיות פרקליט המדינה 2.2, מיום 2.1.1994.

עתונות

דוד מרב, **שפחות למכירה - מודל ישראל 2007**, עיתון מעריב, 29.4.07.

ויילר פולק דנה, **הדלת המסתובבת: ישראל נאבקת בגירוש המהגרים, אך מנפיקה אשרות חדשות**, עיתון "הארץ", 15.7.2009.

סיני רותי, **למה משקיעה המדינה מאתיים מיליון שקלים בגירוש 50 אלף עובדים זרים? כדי לפנות מקום למאה אלף עובדים חדשים שיכניסו למאכערים מיליארד שקלים**, עיתון הארץ, 2.10.2002.

סיני רותי, **20 שעות פיטמו אווזים, ובלילה ישנו לצד הפגרים**, עיתון הארץ, 10.12.2006.

סיני רותי, **מכרה מסעדה בנפאל כדי לעבוד בישראל - והועסקה כעבד בלא שכר**, עיתון הארץ, 24.5.2007.

סיני רותי, מעסיקים מתעללים יוכלו להמשיך לשכור מטפלים, עיתון הארץ, 31.10.2008

שלזינגר ליאת, כלוב של יהלומים, עיתון מעריב, 9.7.09.

חומרים נוספים

אתר אינטרנט, ארגון "קו לעובד"

אתר אינטרנט, ארגון "מוקד סיוע לעובדים זרים"

החידושים המרכזיים בחוק איסור סחר בבני אדם (תיקוני חקיקה), התשס"ו – 2006, מחלקת ייעוץ וחקיקה, משרד המשפטים, מסמך מיום 5.11.2006.

חוק איסור סחר בבני אדם (תיקוני חקיקה) - עבירות חמורות של שלילת חירות: מחקר השוואתי, יחידת התיאום למאבק בסחר בבני אדם, משרד המשפטים, מסמך ללא תאריך.

מינוי גורמים מרכזיים לצורך יישום מסקנות צוות לבניית מערך זיהוי של קורבנות סחר בבני אדם, משרד הרווחה והשירותים החברתיים, מסמך מיום 9.9.2008.

מכתב של ראש יחידת תביעות במנהלת ההגירה, רפ"ק לופז, אל מנהלת תחום אשרות במשרד הפנים, הגב' יוספוף, מיום 24.6.09

מסקנות הצוות לבניית מערך זיהוי, משרד הרווחה והשירותים החברתיים, מסמך מיום 3.1.2008.

נוהל הטיפול במתן מעמד לנפגעי עבדות וסחר בבני אדם לעבדות ולעבודת כפיה (מס' 6.3.0008), מיום 1.7.2008.